

M A T E R I A Ł Y

Vadzim Anipiarkou

<https://orcid.org/0000-0001-7058-1275>

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Aktykacja dokumentu konstytucyjnego śluckiej konfederacji dysydentów z 1767 r.*

Zarys treści

Publikacja aktu konfederacji dysydentów Wielkiego Księstwa Litewskiego z 1767 r., wpisanego do ksiąg urzędowych, burzy ukształtowane w historiografii wyobrażenie o konfederacji jako związku z dużym udziałem prawosławnych. W odróżnieniu od starodruków aktu, w dokumencie konstytucyjnym, spośród stu trzydziestu rzekomych sygnatariuszy, prawosławnych było jedynie sześciu. Pięciu z nich – z wyjątkiem biskupa Jerzego Konisskiego – najprawdopodobniej przybyło do Śluka już po ogłoszeniu 20 marca konfederacji dysydenckiej.

Abstract

The publication of the 1767 Act of the Confederation of Dissenters of the Grand Duchy of Lithuania, registered in the official records, challenges the perception of the confederation as a group with significant Orthodox representation, a narrative shaped by historiography. Unlike earlier versions of the act, the official document reveals that out of the 130 purported signatories, only six were Orthodox Christians. Among these, only Bishop Jerzy Koniski was present, while the other five likely arrived in Slutsk following the announcement of the dissident confederation on 20 March.

Słowa kluczowe: Rosja, działania interwencyjne, kwestia dysydencka, konfederacja, Ślucsk

Keywords: Russia, intervention, issue of dissidents, confederation, Slutsk

Akt konfederacji dysydentów Wielkiego Księstwa Litewskiego (1767) jest szeroko znany w historiografii wyłącznie dzięki materiałom drukowanym, co rodzi pytanie o dokument konstytucyjny, czyli tekst wpisany w księgi urzędowe. Aktykacja miała miejsce w Mińsku 28 marca 1767 r. Odkrycie tego źródła należy do Jaugena

* Artykuł powstał w ramach projektu pt. „«Russian world» by Catherine II. The Slutsk Confederation of 1767 and the reconstruction of the myth of the defense of the Orthodox in Russian historical propaganda of the 18th–21st centuries”, finansowanego przez UE (nr NDICI-GEO-NEAR/2022/434-092-0023).

Aniszczeni (1955–2021), który wspominał o nim w przypisach do swoich prac¹, choć nie wskazał różnic pomiędzy tekstami starodruków – prawdopodobnie mu nieznanymi lub niedostępnymi dla niego – ani z tekstem publikacji Wileńskiej Komisji Archeograficznej (1875). Szczegółową analizę różnic pomiędzy drukowanymi a rękopiśmiennymi wersjami aktu konfederacji słuckiej przedstawiłem we wspólnej publikacji z Fryderykiem Rozenem². Publikując tekst mińskiej aktykacji, wskażę tylko główne wnioski z tych badań. Więcej uwagi poświęcę okolicznościom aktykacji, a przede wszystkim zewnętrznej i wewnętrznej krytyce publikowanego źródła, omówieniu struktury aktu oraz celu jego wytworzenia.

Konfederacja została ogłoszona w Słucku 20 marca 1767 r., po czym pod presją Rosjan jej akt w trybie przyspieszonym (nie później niż 2 kwietnia) został wydrukowany przez jezuitów w Nieświeżu, a następnie – jak ustalił Rozen – poza granicami Wielkiego Księstwa Litewskiego, prawdopodobnie w Toruniu³. Znane są również tłumaczenia aktu konfederacji na język niemiecki (tygodnik „Thornische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen”⁴), francuski (starodruk z nieustalonymi datą i miejscem wydania⁵) oraz rosyjski (wspominane wyżej wydanie Wileńskiej Komisji Archeograficznej)⁶. Jeśli spojrzymy na zasadniczą treść aktu, różnice między starodrukami a aktykacją są minimalne (na poziomie redakcyjnych poprawek i błędów), ale okazują się bardzo istotne w testacji, zmieniając utrwalone w historiografii

¹ Я.К. Анішчанка, *Інкарпарацыя: Літоўская правінцыя ў падзеллах Рэчы Паспалітай*, Мінск 2003, s. 213, przyp. 147.

² V. Anipiarkou, F. Rozen, *Mechanizmy propagandy rosyjskiej na przykładzie druków konfederacji słuckiej z 1767 r.*, w: *Pierwszy rozbiór Polski w świetle najnowszych badań*, red. J. Bajer, J. Kordel, Warszawa 2023, s. 315–377.

³ *Ibidem*, s. 336–341. *Konfederacya Rycerstwa y Obywatelow W.X.Litt. tak Religii Staro-Ruskiey jako tez obozga Wyznania Ewangelickiego, zaczęta w Slucku roku 1767 dnia 20 miesiaca Marca, y Manifest pomienioną Konfederacyą poprzedzający*. [Nieśwież, Drukarnia Jezuitów, non post 2 IV 1767] – [4] k., 2°; [Toruń?: Paweł Bergmann?, post 2 IV 1767] – 19 s., 4° (starodruki są zatytułowane identycznie – opis podaję za F. Rozenem, w: V. Anipiarkou, F. Rozen, *op. cit.*, s. 343 nn.; biblioteczne i archiwalne sygnatury poszczególnych egzemplarzy zob. *ibidem* (tab. 1), na temat chronologii powstania rękopisów i starodruków aktu konfederacji – *ibidem*, s. 347 nn.).

⁴ „Thornische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen nebst einem Anhang von gelehrten Sachen” 16 V 1767, s. 159–160; 23 V 1767, s. 163–168 (tłumaczenie niemieckie nie było wspomniane wcześniej w literaturze przedmiotu; kolejność podania sygnatury pozwala wnioskować, że tłumaczenia dokonano ze starodruku nieświeskiego, zob. przyp. 3).

⁵ *L'Acte de la Confédération des Nobles & Citoyens du Grand Duché de Lituanie du Rit Grec & des deux Confessions Évangéliques fait à Sluck l'an 1767. le 20. de Mars*. [s.l.: s.n., 1767] – [6] k. 4°.

⁶ AWAK, t. 8: *Акты Виленскаго гродскаго суда*, Вильна 1875, s. 609–627, wydanie dwujęzyczne – tekst polski z równoległym tłumaczeniem na język rosyjski dokonany przez archiwariusza Centralnego Archiwum Akt Dawnych w Wilnie (dzisiejsze LVIA) Nikitę Horbaczewskiego (1804–1880) z rękopisem kopii jednego ze starodruków (nieurzędowej) – tłumacza zidentyfikowałem na podstawie: LVIA, f. 596, ap.1, nr 130, M. Siergijewski do J. Hołowackiego, Wilno, 29 X [10 XI] 1875 r., k. 5–5v.

wyobrażenia o konfesyjnym składzie uczestników konfederacji: z minimalnym i raczej uporowowanym – jak się okazało – udziałem w niej prawosławnych.

Struktura dokumentu

Dostępne źródła nie pozwalają z pewnością wskazać autora (lub autorów) tekstu. Logiczne jest założenie, że w tworzeniu aktu brał udział ktoś z przyszłego kierownictwa konfederacji. Mógł to być przede wszystkim białoruski biskup Jerzy Konisski, jedyny prawosławny przedstawiciel wśród konsyliarzy, marszałek konfederacji kalwin Jan Grabowski, albo ktoś inny z sygnatariuszy.

Z formalnego punktu widzenia nadawcą dokumentu była zbiorowość konfederatów – sygnatariuszy aktu. Natomiast inicjatorem powstania konfederacji i współtwórcą jej aktu był niewątpliwie dwór petersburski. Przynajmniej trzy argumenty przemawiają za tym stwierdzeniem. Narracja aktu jest powiązana ze starodrukami wydawanymi w tym okresie w Petersburgu lub za pieniądze rosyjskich placówek dyplomatycznych w Europie (więcej o tym powiązaniu piszę poniżej). W Petersburgu miała miejsce aprobata zasadniczej treści aktu, z przynajmniej jedną, odnotowaną w korespondencji, ingerencją w tekst ze strony rosyjskiego kanclerza Nikity Panina⁷. Wreszcie działania czołowych konfederatów, którym można by ze sporą dozą prawdopodobieństwa przypisać autorstwo tekstu, były uzależnione od rosyjskiego ambasadora w Warszawie Nikołaja Repnina. Nie była to relacja równej współpracy, ale wyraźnego podporządkowania – z przekazywaniem zarówno pieniędzy, jak i bezpośrednich poleceń. A trzeba zaznaczyć, że taki wariant relacji jako jedynie możliwy dla siebie Katarzyna II stosowała wtedy wobec całej elity politycznej Rzeczypospolitej, nie tylko części protegowanych innowierców.

Podobnie jak rozróżniliśmy nominalnego (część dysydentów litewskich) i rzeczywistego (dwór petersburski) wystawcę aktu, konieczne jest rozróżnienie między jego nominalnym i rzeczywistym adresatem, czyli zidentyfikowanie strony, do której akt konfederacji był faktycznie przeznaczony. Nominalnym adresatem wskazanym w akcie była rzymskokatolicka część (większość) szlachty Wielkiego Księstwa Litewskiego, ponieważ do niej, jako do swoich współbraci, szlachta dysydencka zwracała się z żądaniem przywrócenia – za wstawiennictwem dworów obcych – pełni praw stanowych. Rzeczywistym adresatem była natomiast europejska opinia publiczna, na co w szczególności wskazuje starodruk z tłumaczeniem aktu na język francuski. Toteż aktywne rozpowszechnianie za pomocą druku i prasy informacji o konfederacjach w Słucku i Toruniu uznać należy za jeden z etapów rosyjskiej kampanii propagandowej w Europie. Dwór petersburski nie dążył oczywiście do przestrzegania praw człowieka, ale do uzasadnienia własnych

⁷ Zob. dalej, przyp. 27.

zamiarów ekspansywnych⁸. Pojęcia „Russkij mir” w czasach Katarzyny II jeszcze nie było, jednak istniała podstawowa zasada usprawiedliwiania ekspansji terytorialnej pod pretekstem ochrony ludności, uznanej w imperium za bliską Rosji.

W treści opublikowanego źródła można wyróżnić pięć kluczowych elementów. Na początku znalazło się krótkie odniesienie do aktów normatywnych ze stuleci od XIV do XVII, które zapewniały prawa ludności niekatolickiej w Wielkim Księstwie Litewskim; następnie podano przykłady systematycznego łamania tych praw w XVIII w.; trzecim kluczowym fragmentem był apel o pomoc do Katarzyny II oraz monarchów protestanckich; czwartym – dyspozycja do zawiazania konfederacji; piątym – testacja, czyli lista świadków biorących udział w tworzeniu związku⁹. Przyjrzyjmy się dalej tym fragmentom bardziej szczegółowo, omawiając konkretne zadania i wskazując inne źródła, z którymi miały one związek.

W akcie konfederacji zostały wymienione lata wydania na rzecz innowierców przywilejów królewskich, postanowień konfederacji i konstytucji sejmowych w okresie od 1433 do 1667 r. – łącznie dwadzieścia jeden dat, z których pierwsze trzy to okres przedreformacyjny, dotyczący wyłącznie cerkwi prawosławnej. Ten fragment prawdopodobnie był opracowany przez Jerzego Konisskiego, który w roku 1767 wydał teksty tych dokumentów z lat 1433 do 1735 jako osobną publikację, szerzej omawiając je i odwołując się źródła¹⁰. Starodruk ten pokazuje, że Konisski aktywnie skorzystał z pierwszych sześciu tomów *Volumina legum* (VL)¹¹ oraz z ostatnich ksiąg Metryk Litewskiej i Koronnej z lat 1765–1766, w których zamieszczono teksty szeregu dawnych przywilejów cerkwi prawosławnej¹².

⁸ Por. oceny: M.C. Łubieńska, *Sprawa dysydencka 1764–1766*, Warszawa 1911, s. 137; А.П. Грыцкевіч, *Рэлігійнае пытанне і знешняа палітыка царызму перад падзеламі Рэчы Паспалітай*, „Вестці АН Беларускай ССР. Серыя гуманітарных навук” 1973, nr 6, s. 66; Б.В. Носов, *Установление российского господства в Речи Посполитой. 1756–1768 гг.*, Москва 2004, s. 326; Я.К. Анішчанка, *Народжаны рабалеппніцаў. Беларускаа землі пры першым падзеле Рэчы Паспалітай*, Мінск 2007, s. 122; Z. Zielińska, *Polska w okowach „systemu północnego” 1763–1766*, Kraków 2012, s. 591.

⁹ Zwróć uwagę, że akt konfederacji toruńskiej miał podobną konstrukcję, z fragmentami o bardzo bliskiej treści. O podobieństwie pojedynczych fragmentów wskazującym, że rzeczywistym nadawcą obu aktów był dwór petersburski, piszę dalej.

¹⁰ [J. Konisski], *Prawa Y Wolności Obywatelom Korony Polskiej y W.X.Lit. Religii Greckiey Orientalney Wyznawcom Szujące: Z Przywileiow, Konstytucyi Seymowych, Statutu W.X.Lit. a dwoma szczegulnie razy y z Historykow ale domowych Polskich y wyznania Rzymskiego Kościoła będących, a tym od parcyalności barzo dalekich, do tegoż y godnościami znaczniemi w Duchownym abo Swieckim Stanie ozdobionych Zebrane, Y Dla wiadomości wszystkich do druku podane, Roku Pańskiego 1767 [s.l.: s.n., 1767] – 78 s., 2° (sygn. BN: XVIII.3.6532). Analizę treści tego starodruku w kontekście tematyki rozbiorowej przedstawił Norbert Morawiec, *Konstrukcja/dekonstrukcja jedności: Jan Długosz w polemice prawosławno-katolickiej (na przykładzie twórczości historycznej Jerzego Konisskiego)*, w: *Recepcja twórczości Jana Długosza w historiografii krajów europejskich*, red. M. Antoniewicz, N. Morawiec, Częstochowa 2019, s. 137–157.*

¹¹ VL, ed. 1, t. I–VI, Warszawa 1732–1739.

¹² Wykaz dokumentów i źródeł, wskazanych przez Konisskiego, zob. przyp. 68.

Symptomatycznie, że data 1765 zbiega się z powrotem Konisskiego do Rzeczypospolitej, po trzyletnim pobycie w Rosji. Konisski nie pozostawił natomiast żadnych formalnych dowodów korzystania ze słynnego wydania „Praw i Wolności” dysydenckich Daniela Ernesta Jabłońskiego¹³.

Jako odwrotną (negatywną) tendencję – ograniczania praw innowierców – wymieniano konstytucje sejmowe z lat 1717, 1726, 1733 i 1736 oraz usunięcie dysydenta z sejmu (chodziło o posła wieluńskiego Andrzeja Kromno Piotrowskiego, którego nazwisko i rok sejmu [1718] w akcie konfederacji śluckiej – w przeciwieństwie do toruńskiej – nie zostały podane)¹⁴. Zwróćmy uwagę, że zawiązanie konfederacji i, co za tym idzie, ingerencję rosyjską, przedstawiono w akcie jako konsekwencję dynamicznego pogarszania się sytuacji prawosławnych i ewangelików w ciągu XVIII w. W tym celu osobno wspomniano o konstytucji sejmu konwokacyjnego 1764 r.¹⁵ (nie powiedziano jednak o ustawodawstwie kolejnych sejmów za Stanisława Augusta). Natomiast znacząco więcej uwagi poświęcono przykładom cierpień za wiarę. Zamieszczono sześć takich wypadków z niedawnej historii. Trzy z nich dotyczyły prawosławnych w Hrabstwie Szklowskim (1744), Orszy (1759) i Mściślawiu (1765); dwa – kalwinów, w Birzach (1753) i nieopodal miejscowości Popiel (1762); jeden – luteranów w Kownie (1765). Upublicznienie wersji drukowanych aktu konfederacji śluckiej sprawiło, że każda z tych historii była następnie wielokrotnie powielana w literaturze, często bez należnego dystansu krytycznego. Wydaje się, że w tym fragmencie twórcy aktu świadomie zrezygnowali z pewnego stopnia dokładności w relacjonowaniu tych spraw, kierując się innym priorytetowym zadaniem – wywołania jak największej emocjonalnej reakcji czytelnika. O nieprecyzyjności tych oskarżeń wiemy m.in. z badań Stanisława Tworka¹⁶.

¹³ Jedną z kolejnych edycji ukazała się w 1767 r.: [D.E. Jabłoński], *Prawa y wolności Dissydyntów w nabożeńs. Chrześcijańs. w Koronie polskiej y w W.X.Lit. służące z przywilejów konstytucyi Seymowych y Statutu W.X.L. y różnych inszych żadney wątpliwości niepodlegających Authentyków zebrane y dla wiadomości wszystkich do druku podane. Anno recuperatae Salutis 1767* [s.l.: s.n., 1767] – 133 s.; 4° (sygn. Ossolineum: XVIII 4021 – III). Oba wspomniane wyżej starodruki (przyp. 10, 13) ze zrozumiałych powodów mają pewną zbieżność cytowanych dokumentów, jednak Jabłoński i Konisski odnoszą się do różnych źródeł. Wydanie Jabłońskiego (z poprzednich lat) posłużyło natomiast w przygotowaniu jeszcze jednego zbioru (jak się wydaje, z większym wpływem na tekst polsko-litewskich ewangelików, a nie Konisskiego): *Prawa Dissydyntow do których przyłączone y Prawa Potencyi interesujących się za niemi w Petersburgu Mense Decembri Roku 1766. wydane* [Petersburg: s.n., non post 1 II 1767] – 64 s.; 4° (sygn. Ossolineum: XVIII 4022 – III; rzeczywiście datę druku podają za: Z. Zielińska, *op. cit.*, s. 589; są także edycje w języku łacińskim, francuskim, niemieckim, *ibidem*, s. 589, 672).

¹⁴ Zob. przyp. 80, 81.

¹⁵ Zob. przyp. 82.

¹⁶ S. Tworek, *Z dziejów kalwinizmu w Wielkim Księstwie Litewskim w XVIII w.*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Nauki Filozoficzne i Humanistyczne” 21, 1966, s. 199–211. Autor, korzystając z akt sądowych, zbadał jedną z historii wspomnianych w akcie konfederacji

Wydarzenia lat bezpośrednio poprzedzających konfederację słucką przedstawiono w akcie jako apogeum narastającej w kraju nietolerancji religijnej. Czytelnik – przede wszystkim nie bardzo znającego sytuację w Rzeczypospolitej – tekst aktu utwierdzał w przekonaniu, że bez podjęcia niezwłocznego przeciwdziałania (wewnętrznego i zewnętrznego) innowierców w najbliższej już przyszłości czekają niespotykane uciski¹⁷. Jak stwierdzono, konwokacja 1764 r. szlachtę niekatolicką już „o garło przywiodła”, ostatecznie oddalając od niej „cień nawet wolności”, a na skutek manifestu innowierców przeciwko decyzjom sejmu 1766 grożono im „pociąganiem do trybunałów *pro crimine quasi perduellionis* [tj. za rzekomą zbrodnię zdrady stanu – V.A.], wycięciem i zupełnym wyniszczeniem”. Warto nadmienić, że tekst wspomnianego manifestu, datowany na 3 grudnia 1766 r., później włączono do drukowanych wersji aktu konfederacji słuckiej, umieszczając go na samym końcu (po akcie). Pod dokumentem widnieją nazwiska sześciu protestantów. Repnin, który był ukrytym reżyserem tej akcji, skarżył się Paninowi, że nie zdołał pozyskać dla udziału w protestacji ani jednego prawosławnego¹⁸.

Jak wiadomo, charakterystycznym elementem tworzenia każdej konfederacji był program określający za czym, a zwłaszcza przeciw czemu opowiadają się uczestnicy tworzonego związku. W akcie słuckim ta część, bezpośrednio poprzedzająca dyspozycję, była krótka i dość nieprecyzyjna: „Przeciwko gwałcicielom przysięgi przodków swoich, równości i wolności; przeciwko wzruszycielom pokoju

słuckiej: proces związany ze śmiercią w Birzach ewangelickiego kaznodziei Andrzeja Moczulskiego. Jego śmierć – według ustaleń Tworka – nastąpiła 19 I 1755, trzy miesiące po napadzie i pobiciu kańczugami 4 IX 1754 r. (według aktu konfederacji słuckiej Moczulski został „zabity na otwartym gościńcu w roku 1753”). Inicjatorem i bezpośrednim wykonawcą pobicia był miejscowy katolicki ksiądz Andrzej Omieciński (w akcie konfederacji – „ks. Rubowicz”), wspomagany przez służących u niego. Po rozpatrzeniu sprawy w konsystorzu wileńskim 26 V 1755 r. został on zasuspendowany przez biskupa Michała Jana Zienkowicza (natomiast według aktu konfederacji, Moczulski został zabity *impune* [tj. bezkarnie] i woła „do Boga o zemstę”). Warto dodać, że Tworek nie czytał aktu konfederacji słuckiej, a ostro skrytykował przedstawienie okoliczności śmierci Moczulskiego w dziewiętnastowiecznych publikacjach Józefa Łukaszewicza i Eustachego Tyszkiewicza. Badacze ci jednak zacytowali (przemilczając ten fakt) odpowiedni fragment aktu konfederacji słuckiej (J. Łukaszewicz, *Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie*, t. II, Poznań 1843, s. 9; E. Tyszkiewicz, *Birże. Rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacji*, Petersburg 1869, s. 89). Por. W. Kriegseisen, *Ewangelicy polscy i litewscy w epoce saskiej (1696–1763). Sytuacja prawna, organizacja i stosunki między wyznaniowe*, Warszawa 1996, s. 223; A. Lepalczyk, *O uczynku pewnych obywateli mściwskich. Tumult religijny w Osmołowicach z roku 1765 w perspektywie sprawy dysydenckiej*, w: *Вялікае Княства Літоўскае: палітыка, эканоміка, культура*, w 2 cz., tu cz. 2, red. A.A. Скеп’ян, Мінск 2017, s. 408.

¹⁷ Poprawniej byłoby mówić, że konstytucje z lat 1764–1766 zachowały ograniczenia w prawach innowierców z pierwszej połowy XVIII w., nie przynosząc w tej kwestii istotnych zmian, więcej na ten temat: M.C. Łubieńska, *op. cit.*, s. 22–24, 108–118; W. Kriegseisen, *Dysydenci i dyzunicy w Rzeczypospolitej epoki stanisławowskiej*, w: *Stanisław August i jego Rzeczpospolita. Dramat państwa, odrodzenie narodu: materiały z wykładów*, red. A. Sołtys, Z. Zielińska, Warszawa 2013, s. 57–59.

¹⁸ B.B. Носов, *op. cit.*, s. 444.

zewnątrznego [aluzja do złych relacji Rzeczypospolitej z Rosją i państwami protestanckimi – V.A.]” – „z żadną inną przyczyną, lecz szczególną ubezpieczenia praw wolności, równości, wiary, honoru, zdrowia i substancji”. Jeśli chodzi o konkretne postulaty, to ich sformułowanie nie tylko faktycznie, ale nawet formalnie znalazło się w rękach Katarzyny II. Swoje wymogi cesarzowa wyłożyła w dwóch deklaracjach, z września 1766 (siedem punktów, z których ostatnim był powrót prawosławnych i protestantów do stanowisk urzędowych, w tym senatorskich)¹⁹, a także z 26 marca 1767 r.²⁰ Ta druga, z żądaniem zwołania sejmu ekstraordynaryjnego w celu powrotu dysydentom pełni praw, z formalnego punktu widzenia była już odpowiedzią Katarzyny II na powstanie ich konfederacji. W rzeczywistości jej tekst przygotowywano z wyprzedzeniem (równoległe z aktami konfederacji)²¹.

Większy nacisk w akcie konfederacji słuckiej położono na lojalność wobec króla i gotowość do zjednoczenia ze szlachtą rzymskokatolicką. Dysydenci zapewniali między innymi, że w Słucku ich związek został zawarty:

nie przeciwko najjaśniejszemu królowi jegomości, Panu Naszemu Miłościwemu, szczęśliwie nam panującemu, którego dostojęstwa i majestatu do ostatniego tchu nie odstąpiemy i przy nim obstawać będziemy; nie przeciwko prawdziwym ojczyzny synom, [...] dobrym patriotom wyznania rzymskokatolickiego [...]. Zapraszamy ich oraz aby się łączyć z nami raczyli, do utrzymania praw *respective* dla każdego należących i wszystkim uniwersalną wolność utrzymujących.

¹⁹ Równoległe tekst pol. i łac.: *Deklaracya Nayiaśniejszey Imperatorowey JMCi przez Xcia JMCi Repnina Posła Wielkiego do Nayiaśniejszey Rzeczypospolitey Polskiej zkonfederowaney na Seymie Roku 1766. uczyniona = Declaratio Suae Imperatoriae Majestatis Totius Russiae nomine, per Oratorem Suum Extraordinarium et Plenipotentiarium, Celsissimum Principem Repnin, confederatae Reipublicae Poloniae in Comitibus Anno 1766 facta.* [s.l.: s.n., post 4 IX 1766] – [4] k., 2° (Biblioteka Zgromadzenia Księży Misjonarzy w Krakowie, sygn. 20-III-B); o przygotowaniu deklaracji i instrukcjach dla Repnina zob. Z. Zielińska, *op. cit.*, s. 504–511.

²⁰ Tekst fr. i pol.: Nicolas Prince Repnin, *Declaration De la part de Sa Majesté l'Impératrice de toutes les Russies à Sa Majesté le Roi & à la République de Pologne* [...] *Fait à Varsovie ce 26 Mars 1767.* = Mikołaj Xiążę Repnin, *Deklaracya Nayiaś. Imperatorowey JMCi Całey Rossyi, Nay: Krolowi JMCi y Reczy-Pospolitey Polskiej uczyniona* [...] *Datum w Warszawie 26 Martii 1767* [Warszawa?: s.n., post 26 III 1767] – 20 s., 2° (sygn. BJ: st. dr., 391466–III). Deklarację razem z dołączonym do tejże edycji listem rosyjskiego kanclerza Nikity Panina do Repnina z 3 II 1767 r. (*ibidem*, s. 15–20) dostarczono z Warszawy do Słucka 31 III t.r., skąd wysłano w celu dodatkowego druku do oficyny jezuickiej w Nieświeżu (LMAVB, RS, f. 139, nr 904, G. Wolan do A.M. Sapiehy, Słuck, 2, 9 IV 1767 r., k. 16v, 18v). Jeden z egzemplarzy nieświeżskiej edycji okazał się w papierach instygatora WKL Adama Chmary, Bibl. KUL, rkps 644, s. 108–111v: *Deklaracya Nay: Imperatorowey Imości całey Rossyi Nayiaś: Krolowi JMCi y Reczypospolitey Polskiej uczyniona* [Nieśwież, Drukarnia Jezuitów, post 2 IV 1767] – [4] k., 2° (edycja bez wersji łacińskiej i wskazania daty deklaracji, z dołączonym listem Panina, k. [3–4]). Zaznaczę również, że rkps 644 z Bibl. KUL należy dołączyć do innych rozproszonych części rodzinnego archiwum Chmarów, zob. D. Rolnik, *Adam Chmara (1720–1805) – ostatni wojewoda miński w świecie polityki czasów stanisławowskich i jego archiwum*, Katowice 2022, s. 56–57.

²¹ B.B. HocoB, *op. cit.*, s. 515–516.

Ostatnie zdanie wiąże się z podjętą wcześniej w Petersburgu decyzją o powrocie do Rzeczypospolitej eks-wojewody wileńskiego Karola Stanisława Radziwiłła dla stworzenia przeciwko Familii pod jego laską i kontrolą Repnina konfederacji katolickiej (przyszłej radomskiej). Zaplanowane połączenie z nią innowierców oznaczało uznanie legalności ich związków, a poprzednim, w istocie decydującym krokiem na tej drodze, miała stać się zgoda Stanisława Augusta na przyjęcie delegatów konfederacji toruńskiej i słuckiej.

Jeszcze jeden fragment aktu – apel konfederatów o ochronę ze strony państw obcych – służył uzasadnieniu militarnej interwencji Rosji, której kolejne wojska wkroczyły do Wielkiego Księstwa Litewskiego w przeddzień ogłoszenia w Słucku konfederacji. Porównanie tego zdania w aktach obu konfederacji dysydenckich nie pozostawia wątpliwości co do istnienia pierwotnego szablonu, od którego odstępstwa mogą być wytłumaczone jedynie dążeniem do tuszowania podobieństwa (i ukrycia dzięki temu kontroli nad aktami ze strony Petersburgu). Po lewej – akt konfederacji słuckiej (aktykacja mińska bez modernizacji pisowni), po prawej – toruńskiej (druk *in quarto*)²². Niżej drukowane (*in quarto*) wersje francuskie (z jeszcze większym podobieństwem między sobą):

Wzywamy zatym, na Fundamencie Traktatów Publicznych Mocney Protekcji Tych Potencyi, Ktore gwarantowały nasze Prawa, swobody y wolnoscy. Mianowicie Nayjasniejszey Imperatorowey Jeymosci całej Rossyi, także Nayjasniejszych Krolow Ich Mosciow Szwedzkiego, Angielskiego, Pruskiego y Dunskiego, jak naypokorniey upraszając Tych Monarchow zeby Protekcyą Swoją zaszczyścić raczyli Nasze wolnosci y Przywileje według thenoru zaszyłych w tym Punkcie traktatów.

Nous réclamons en vertu des Traités publics la puissante Protection des Puissances Garantes de nos Droits & libertés: nommément, de Sa Majesté l'Imperatrice de toutes les Russies, & Leurs Majestés, les Rois de Suède, de la Grande Bretagne, de Prusse & de Danemarc & implorons ces Monarques de vouloir nous protéger selon la teneur des Traités²⁴.

Wzywamy nad to na Fundamencie uroczystych Traktatów Protekcji Potencyi, Prawa Nasze gwarantuiących, Nayiaśniejszey Imperatorowey JMCi całej Rossyi, Nayiaśniejszych Krolow JCHMCiow Szwedzkiego, Angielskiego, Pruskiego i Dunskiego²³.

Nous réclamons aussi en vertu des Traités publics la puissante Protection des Puissances Garant[els] de nos Droits et libertés nommément de Sa Majesté l'Imperatrice de toutes les Russies, et Leurs Majestés les Rois de Suède, de la Grande Bretagne, de Prusse, et de Danemarc, et implorons ces Monarques de vouloir nous protéger dans notre liberté et Privilèges selon la teneur des Traités²⁵ [podkreślenie – V.A.].

²² Obecnie, po utracie znacznej części ksiąg województwa chełmińskiego, nie dysponujemy oblatowanym tekstem aktu (manifestu) konfederacji z Torunia. W Aktach Miasta Torunia jest świadectwo jego oblaty w księgach grodzkich kowalewskich, jednak przy braku samego manifestu, APT, AMT, kat. II, sygn. VII-60, k. 113.

²³ *Konfederacya Jchmciov Panów Dissydentow z Wielkiey y Maley Polski y z Pruss w Toruniu uchwalona Dnia 20 Marca Roku Pańskiego 1767*. [Toruń?, Paweł Bergmann?, post 20 III 1767] – [10] k.; 4° (sygn. Ossolineum: XVIII – 4027 – III), k. [6].

Późniejszymi są mniejsze fragmenty apelu – po polsku konfederacji toruńskiej (z góry po prawej) i po francusku – ślucksiej (z dołu po lewej). Natomiast akt ślucky w języku polskim oraz francuskojęzyczny druk aktu konfederacji toruńskiej należą do wcześniejszego okresu ostatniej dekady marca 1767 r. Pierwsze fragmenty apeli pokrywają się w nich prawie słowo w słowo. Jediną różnicą jest to, że w polskiej wersji apelu konfederacji ślucksiej został powiększony dystans pomiędzy Katarzyną II a władcami protestanckimi poprzez dodatkowe słowa „mianowicie” i „także”, co może być dowodem autorskiego wkładu prawosławnego biskupa Konisskiego.

Prekursorem tego apelu do obcych monarchów były deklaracje ich przedstawicieli dyplomatycznych w Warszawie. W listopadzie 1766 r. podczas sejmiku Czaplica akty takie w imieniu swoich władców wydali dyplomaci Wielkiej Brytanii, Prus i Danii, podtrzymując Petersburg (i głównie z jego inicjatywy) w kwestii dysydenckiej²⁴. Taż lista państw była dodana do Rosji w pierwotnej wersji aktów konfederacji ślucksiej i toruńskiej, ale po rozkazie Panina (depesza do Repnina z 11 lutego 1767 r.) do listy protektorów dodano także Szwecję²⁵, umieszczając jej króla, bezpośrednio po Katarzynie II, na pierwszym miejscu wśród władców państw protestanckich. Ingerencja rosyjskiego kanclerza miała zrozumiały

²⁴ *L'Acte de la Confédération des Nobles & Citoyens du Grand Duché de Lituanie [...]*, s. 3.

²⁵ *Confédération faite par les Dissidens du Royaume de Pologne à Thorn le 20 Mars l'Anne 1767* [s.l.: s.n., non post 27 III 1767] – [4] k., 4° (egz. AVPRI: f. „Сношения России с Польшей”, op. 79/6, d. 906, k. 35–38v), k. [3]. Druk ten jest aneksem depeszy Repnina dla Panina z 16/27 III 1767 r. Charakterystycznie, że nie posiada nazwisk sygnatariuszy za wyjątkiem marszałka, który podpisał akt własnoręcznie (autograf czarnym atramentem na k. [4]: *Georg Wilhelm de Goltz, star. de Tuchel, Lieutenant Gen.: Maréchal de la Confédération*). Natomiast 320 sygnatariuszy dodano do polskojęzycznego druku aktu konfederacji toruńskiej, co wyraźnie wskazuje na późniejszy czas jego powstania.

²⁶ *Deklaracya Nayiaśnieyszego Krola JMci Angielskiego, przez Ministra Jegoż JMci Pana Wroughton [Thomas Wroughton – V.A.] Zkonfederowanej Rzeczypospolitey Polskiej na Seymie Roku 1766. uczyniona [...]* w Warszawie, 4. 1766. [s.l.: s.n, 1766] – [1] k., 2° (sygn. BCz: rkps 1693, s. XVII–XVIII); *Sacrae Regiae Maiestatis Borussiae Declaratio Reipublicae Polonorum Confoederatae exhibita a Legate Plenipotentiario Illustrissimo Dno. De Benoit [Gedeon de Benoit – V.A.] in Comitibus Regni A[nn]o. 1766. Habitis = Deklaracya Nayiasnieyszego Krola Jmści Pruskiego, przez Ministra Jegoż Pełnomocnego Jmści Pana Benoit do Nayiasnieyszy z Konfererowanej Rzeczypospolitey na seymie roku 1766. Zaniesiona* [s.l.: s.n, 1766] – [2] k.; 2° (sygn BJ: 391463 III, por. z edycją łacińską: BCz, rkps 1693, s. XV–XVI); *Deklaracya Nayiasnieyszego Krola JMci Duńskiego, JMci St. Saphorin [Armand François Louis de Mestral de Saint-Saphorin – V.A.] Ministra do Nayiasnieyszy Rzeczypospolitey Zkonfederowanej na Seymie Roku 1766. uczyniona [...]* w Warszawie 4. Novembr. 1766. [s.l.: s.n., 1766] – [1] k., 2° (sygn. BCz: rkps 1693, s. XIX–XX).

²⁷ N. Panin do N. Repnina, Petersburg, 31 I / 11 II 1767 r., w: СИРИО, t. 67, Санкт-Петербург 1889, s. 309. Dla Rosji sytuację komplikował fakt, że Szwedzi w okresie od grudnia 1765 do września 1767 r. nie mieli przedstawicielstwa dyplomatycznego w Warszawie, *Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder*, t. III: 1764–1815, red. O.F. Winter, Graz–Köln 1965, s. 412. Na temat stosunków rosyjsko-szwedzkich zob. Г.А. Гребенщикова, *Военно-политическое противостояние России и Швеции в 1762–1772 годах*, „Военно-исторический журнал” 2020, 1, s. 15–22.

powód. W końcu stycznia 1767 r. w Petersburgu ukazał się wspomniany już zbiór dysydenckich praw (w czterech osobnych wydaniach po polsku, łacinie, niemiecku i francusku) zawierający dowody opieki nad dysydentami ze strony państw obcych, w tej liczbie tekst art. 2 traktatu oliwskiego (1660)²⁸. Nawet we własnej interpretacji Rosjanie i współtowarzyszące im państwa protestanckie nie mogli powoływać się na ten traktat bez wskazania Szwecji.

Sama Rosja bezpośrednio powoływała się na art. 9 traktatu Grzymułtowskiego (1686) o ochronie praw prawosławnych, co z kolei wymagało obecności tych ostatnich – najlepiej w liczbie dużej – w testacji aktu słuckiego. Zadanie to Repnin powierzył Konisskiemu, wręczając mu 320 czerwonych złotych²⁹. W pierwszych tygodniach marca 1767 r. jeden z podległych Konisskiemu kapłanów objechał okolice Pińska, zamieszkałe przez zaściankową szlachtę prawosławną. Kapłan ten miał zadanie sprowadzenia jej części do Słucka, ale według świadectwa biskupa, „nie zabrał ze sobą ani jednego szlachcica z tego powiatu, nie zdoławszy ich do tego namówić”. Po powrocie wręczył Konisskiemu jedynie przepisane na „blankietach” nazwiska. Biskup mohylewski dołączył je do aktu konfederacji, którego jeden egzemplarz sprowadzono do nieświeskiej drukarni, a drugi do Mińska w celu aktykacji³⁰. W Nieświeżu akt konfederacji słuckiej został wydrukowany z 108 nazwiskami prawosławnych reprezentantów powiatu pińskiego (na końcu testacji). Natomiast w Mińsku dokument aktykowano bez nich.

Okoliczności aktykacji

Wpisanie aktu do ksiąg urzędowych było jednym z wstępnych warunków uznania prawnego charakteru konfederacji. Otóż Rosjanie woleli działać bez zbędnych ceremonii. Instrukcja Zachara Czernyszewa, szefa Kolegium Wojskowego Rosji, udzielona pułkownikowi Władimirowi Połonskiemu przed wejściem armii rosyjskiej do Słucka (ok. 18–20 marca 1767 r.), przewidywała użycie siły w razie potrzeby:

Ponieważ według wymogów miejscowego prawa po otwarciu konfederacji trzeba ją zapisać do akt w najbliższych urzędach grodzkich, czego być może urzędnicy, jako że wszyscy są katolikami, nie będą skłonni dobrowolnie czynić; aby ich zmusić do aktykacji, należy wysłać do najbliższych miast po oficerze z jedną komendą³¹.

²⁸ *Prawa Dissydentow do ktorych przyłączone y Prawa Potencyi [...]*, s. 34–40 (teksty art. 2 traktatu oliwskiego [z dodatkami] oraz art. 9 tzw. traktatu Grzymułtowskiego).

²⁹ AVPRI, f. „Сношения России с Польшей”, op. 79/6, d. 905, N. Repnin do N. Panina, Warszawa 21 II /4 III 1767 r., k. 128.

³⁰ AVPRI, f. „Варшавская миссия”, op. 80/1, d. 1063, J. Konisski do N. Repnina, Słuck, 14 [25] III 1767 r., k. 1–1v (pełny tekst oryg. ros.: V. Anipiarkou, F. Rozen, *op. cit.*, s. 322, przyp. 28).

³¹ Instrukcja została odnaleziona w Moskwie i fragmentarycznie opublikowana po rosyjsku przez Jaugena Aniszczankę, Я.К. Анишчанка, *Народжаны рабалеппічаць...*, s. 302. Zagadnienie realizacji tego wymogu w Koronie szczegółowo przedstawił T. Grygier, *Konfederacja dysydencka*

Administracyjnie Śluck należał do województwa nowogródzkiego, ale uczestnik konfederacji dysydentów, kalwin Michał Ginet Kuncewicz (Gineyt Kóncewicz)³² powołał jej akt nie do Nowogródka, a do Mińska, tj. do stolicy sąsiedniego województwa. Jest mało prawdopodobne, że głównym tego powodem była różnica odległości (ze Ślucka do Nowogródka w linii prostej jest 131 km, do Mińska – 98 km). Widocznie przyczyną istotniejszą było prowadzenie w owym okresie w Nowogródku posiedzeń Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego³³. Zebranie z tego powodu dużej ilości szlachty istotnie komplikowało tu sprawę aktykacji aktu konfederacji dysydentów; prócz tego zaistniałby jeszcze dodatkowy problem prawny – gdzie należy aktykować dokument – w księgach grodzkich albo trybunałskich, jak to już nie raz robiono z aktami konfederacji w XVIII w. (w ostatnim przypadku sprzeciw szlachty katolickiej byłby jeszcze bardziej pewny)³⁴? Natomiast w Mińsku aktykacja dokumentu konfederacji śluckiej wydawała się łatwiejszą także z powodu niedawnej obecności we wspomnianym miejscu trzytysięcznego kontyngentu wojsk rosyjskich. Była to główna część korpusu interwencyjnego, która na czele z generałem lejtnantem Jochannem von Numersem wyruszyła ze Smoleńska i przechodząc przez Orszę³⁵, zatrzymała się na kilku tygodni w Mińsku, żeby następnie przed zawiązaniem 20 marca w Ślucku konfederacji skierować się do Wilna³⁶. Chociaż Kuncewicz przybył z aktem, gdy główne siły Rosjan opuściły Mińsk, efekt ich niedawnej obecności pozostawał niewątpliwie instrumentem oddziaływania na miejscowy urząd; prócz tego rosyjska korespondencja służbowa przekonuje, że w dzień aktykacji w Mińsku znajdowały się (w mniejszej liczbie) żołnierze rosyjscy – pozostawieni przez Numerse dla dalszej kontroli nad miastem³⁷, a możliwie także skierowani przez Połonskiego ze Ślucka razem z Kuncewiczem³⁸.

w Toruniu, mps pracy doktorskiej złożonej na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika, Toruń 1951, s. 130–145.

³² Zob. przyp. 66, tamże o różnych formach nazwiska z przydomkiem.

³³ Kadencja ruska w Nowogródku trwała od 12 I do 13 VI 1792 r., *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego. 1697–1794: spisy*, [t. 2], oprac. A. Rachuba (red.), P.P. Romaniuk, współpr. A. Macuk, J. Aniszczenka, Warszawa 2004, s. 287.

³⁴ Chciałbym podziękować nieznanemu mi recenzentowi za uwagi na ten temat.

³⁵ *Записки генерал-фельдмаршала князя Александра Александровича Прозоровского, 1756–1776*, Москва 2004, s. 90–92.

³⁶ LMAVB, RS, f. 139, nr 904, G. Wolan do A.M. Sapiehy, Śluck, 21 III 1767 r., k. 14v. Rosja do interwencji w Rzeczypospolitej w marcu 1767 r. przyciągnęła ponad 31 tys. wojskowych, w tej liczbie ponad 12 tys. w Wielkim Księstwie Litewskim (Б.В. Носов, *op. cit.*, s. 522). Repnin z tej okazji relacjonował: „Обыватели [...] в Литве из домов разбежались, слыша вступление и марш наших войск” (Obywatele [...] na Litwie pusciekali ze swych domów na wieść o wkroczeniu i przemarszu wojsk naszych – AVPRI, f. „Сношения России с Польшей”, op. 79/6, d. 906, N. Repnin do N. Panina, Warszawa 7/18 III 1767 r., k. 1). Według Borysa Nosowa, taka reakcja była spowodowana w szczególności typowym dla takich sytuacji poszukiwaniem przez wojsko rosyjskie zbiegłych z Imperium chłopów, Б.В. Носов, *op. cit.*, s. 522.

³⁷ Jaugen Aniszczenka, powołując się na AVPRI, wskazuje, że Numerse pozostawił w Mińsku 100 Kozaków i szwadron huzarski, Я.К. Анішчанка, *Народжаны рабалеппіцаць...*, s. 118.

28 marca 1767 r. w kancelarii mińskiego urzędu grodzkiego obecni byli sędzia grodzki, podstarości i cześnik miński Józef Prószyński, pisarz i podstoli miński Joachim Chmara, sędziowie grodzcy: Jacek Żyżemski, rotmistrz miński Michał Świątorzecki oraz Jan Litawor Aramowicz³⁹. Ten ostatni, choć był katolikiem, pochodził z rodziny o tradycjach kalwińskich (to samo dotyczyło jego żony, Heleny z Radziwińskich Frąckiewiczów)⁴⁰. Reszta prawdopodobnie nie miała ani powodów religijnych, ani politycznych, żeby sympatyzować ze związkiem dysydenckim. Z pięciu wymienionych osób⁴¹ wszystkie, uczestniczyły w zawiązaniu w maju 1764 r. wojewódzkiej konfederacji Czartoryskich (Świątorzeckiego wówczas obrano rotmistrzem), a dwie kolejne, piastujące urzędy ziemskie, zawdzięczały rozwój kariery nowemu królowi i czołowym przedstawicielom Familii na Litwie: Joachim Chmara – Sapiehom, a Józef Prószyński (*notabene* eks-jezuita i przyszły biskup rzymskokatolicki) biskupowi wileńskiemu Ignacemu Massalskiemu, który na sejmikach przedsejmowych litewskich 1766 r. prowadził aktywną kompanię na rzecz niedopuszczenia do nowych praw dla innowierców i wycofania wojsk rosyjskich z kraju⁴². Czterech urzędników (z wyjątkiem Świątorzeckiego) zostało sygnatariuszami aktu konfederacji wojewódzkiej (radomskiej), zawiązanej 22 maja 1767 r. w Mińsku pod laską starosty mińskiego Ignacego Iwanowskiego: jak i ten ostatni pozostawili w testacji po swoich nazwiskach wymowne zapisy o zachowaniu w pełni prerogatyw Kościoła katolickiego⁴³. Zważywszy nadto na inny epizod biogramu Iwanowskiego (w 1762 r. Koniski złożył na niego skargę do Katarzyny II z powodu konwersji parafii prawosławnej w Kościukowiczach

³⁸ Zob. wyżej fragment instrukcji Czernyszewa.

³⁹ Zob. niżej początek aktykacji.

⁴⁰ A. Boniecki, *Herbarz polski*, cz. 1, t. 1. Warszawa 1899, s. 47; S. Konarski, *Szlachta kalwińska w Polsce*, Warszawa 1936, s. 5–8, 250. Trzeba wziąć pod uwagę, że w akcie konfederacji słuckiej wśród jej uczestników wymieniony był jeszcze jeden Jan Littawor Aramowicz, nie sędzia grodzki miński (tj. katolik), a kalwinista, prawdopodobnie urodzony ok. 1722 r. cześnik województwa trockiego (1765–1797), zob. S. Konarski, *op. cit.*, s. 6; *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 2: *Województwo trockie XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz *et al.*, współopr. A. Macuk, J. Aniszcanka, Warszawa 2009, s. 115, 561 (muszę sprostować popełniony przez siebie błąd w postaci utożsamienia tych dwóch osób, w: V. Anipiarkou, F. Rozen, *op. cit.*, s. 335, przyp. 51).

⁴¹ Biogramy podaję niżej, w przypisach do publikowanego dokumentu.

⁴² Я.К. Анішчанка, *Інкарпарацыя...*, s. 84, 86. Zob. też biogramy w przypisach tekstowych.

⁴³ Jacek Żyżemski (jako konsyliarz): „salva fide Romana Catholica”; Józef Prószyński: „salva fide Romana Catholica: in regno catholico et iuribus regalibus atque patriis”; Jan Litawor Aramowicz: „salvis regni iuribus ac Sacrae Romanae Catholicae Orthodoxae Apostolicae fidei immunitatibus, legibusque Magni Ducatus Lituanus servandis”; Joachim Chmara: „salvis regni iuribus ac Sacro Romano Catholicae Orthodoxae Apostolicae fidei immunitatibus”, NGAB, f. 1727, vop. 1, nr 14, k. 1326v–1327 (dopiski te świadczą o próbie dystansowania się uczestników konfederacji od narzuconej przez Repniną formalnej treści jej aktu, przynajmniej w części przewidującej ustępstwa na rzecz dysydentów).

na unie⁴⁴), trudno przypuszczać, że zgoda mińskich urzędników, by aktykować akt słucki, mogła mieć charakter dobrowolny, bądź wynikać z nieoficjalnych rozkazów czy porozumień politycznych itp. Jak się wydaje, jedynym motywem tej decyzji – podjętej wbrew ujednoliconemu w kwestii dysydentów stanowisku elity politycznej Rzeczypospolitej – była presja ze strony Rosjan.

Członkowie urzędu grodzkiego zgodzili się na wpisanie aktu konfederacji dysydenckiej do ksiąg grodzkich, jednak bez nazwisk prawosławnej szlachty powiatu pińskiego. Z punktu widzenia prawnego ich decyzja była uzasadniona – pińska szlachta prawosławna do Słucka nie przyjechała, a „blankiety” z nazwiskami jej przedstawicieli nie mogły być utożsamiane z akcesami do konfederacji, ponieważ nie zawierały autografów⁴⁵. Jednakże praktyczny interes mińskich urzędników polegał na uniknięciu pretensji obu stron: elity politycznej kraju, tj. własnych patronów na najwyższym szczeblu politycznym, i Rosjan, których najłagodniejszym rodzajem reakcji mogło być zrujnowanie majątków pod pretekstem stacjonowania wojsk. W efekcie Gineyt Kuncewicz umówił się z urzędnikami w Mińsku na wpisanie do akt także prawosławnych nazwisk, przekazanych mu przez Konisskiego, ale w innym dokumencie. Został on aktykowany tego samego dnia pod tytułem „Akt rejestru szlachty religii starożytniej, greko-ruskiej, spisane go”⁴⁶. Formalnie dokumenty nie były ze sobą powiązane, co z jednej strony chroniło urzędników w Mińsku przed krytyką opinii publicznej (w miarę swoich możliwości stawili wszak opór naciskom rosyjskim), a z drugiej strony pozostawiało pole manewru Kuncewiczowi, który wracał do Słucka z nie w pełni wykonanym zadaniem. Możemy się tylko domyślać, jak poinformował on Konisskiego o szczegółach włączenia listy nazwisk prawosławnej szlachty powiatu pińskiego do mińskich akt grodzkich oraz jak Konisski zechciał (lub mógł) poinformować o tym Repnina. W depeszach ambasadora Rosji temat aktykacji nie był poruszany.

Natomiast w samej Rzeczypospolitej fakt, że prawosławna szlachta w zauważalnej liczbie do Słucka nie pojechała, był znany przynajmniej niektórym przedstawicielom elity politycznej. W liście komendanta zamku słuckiego Grzegorza Wolana do hetmana polnego litewskiego, Aleksandra Michała Sapiehy, odnotowano: „Akt

⁴⁴ Memoriał J. Konisskiego do Katarzyny II, 10 [21] X 1762 r., opublikowany po rosyjsku: Я.К. Анишчанка, *Народжаны рабалеппічаць...*, s. 288.

⁴⁵ Według świadectwa Borysa Nosowa, który odnalazł te blankiety w AVPRI – Б.Б. Носов, *op. cit.*, s. 523.

⁴⁶ NGAB, f. 1727, vop. 1, nr 14, „Akt rejestru szlachty religii starożytniej, greko-ruskiej, spisane go”, k. 1244–1245v (znajduje się bezpośrednio przed dokumentem o utworzeniu konfederacji słuckiej – księgi sądowe często jednak były układane i zszywane później, toteż nie wiemy, czy ten akt rejestru szlachty prawosławnej miał znajdować się po akcie konfederacji, czy wręcz przeciwnie celowo został wszyty przed nim). Nieurzędowa kopia tego rejestru okazała się w papierach Adama Chmary (najprawdopodobniej została mu przekazana przez brata, Joachima), Bibl. KUL, rkps 644, k. 114–115.

konfederacy i manifest przyjęto w grodzie mińskim [...] Podpisy napełnili ruską szlachtą z powiatu pińskiego, z których jednak żadnego tu nie widać⁴⁷. Pisząc 2 kwietnia 1767 r. te słowa, Wolan nic nie wiedział o odmowie mińskich urzędników umieszczenia tych nazwisk w aktykacji. Rzecz jasna, że Kuncewicz i ci inicjatorzy konfederacji, którzy ewentualnie zostali poinformowani o szczegółach jego podróży do Mińska, nie byli zainteresowani nagłaśnianiem tego faktu⁴⁸. Inaczej rzecz się miała z urzędnikami grodzkimi w Mińsku. Wiemy, że przynajmniej jeden z nich, podstarości Józef Prószyński zamówił w kancelarii 30 marca kopię aktykacji⁴⁹. Zwykle takie kopie były zamawiane, żeby przesłać je do któregoś z magnatów.

Lista sygnatariuszy

W akcie konstytutywnym konfederacji słuckiej testacja obejmuje 130 osób. Spośród nich 120 można z wysokim prawdopodobieństwem zidentyfikować jako

⁴⁷ LMAVB, RS, f. 139, nr 904, G. Wolan do A.M. Sapiehy, Słuck, 2 IV 1767 r., k. 17.

⁴⁸ Wspomniany wyżej (przyp. 20) fragment Biblioteki Adama Chmury zawiera kopię listu wysłanego ze Słucka 7 IV 1767 r. (Bibl. KUL, rkps 644, k. 101–102). Nadawca (jak i adresat) nie jest w niej określony, ale sądząc po treści, był to przedstawiciel polsko-litewskiej elity politycznej, który po otrzymaniu wiadomości o zawiązaniu konfederacji specjalnie przybył (1 VI) do Słucka w celu obserwowania wydarzeń (wspominał w szczególności, że otrzymał, podobnie jak inni ministrowie, senatorowie oraz pierwsi urzędnicy województw i powiatów, wydrukowany akt konfederacji (nieświeski *in folio* – patrz *ibidem*, k. 126–129), który Jan Grabowski jako marszałek rozsyłał po kraju, wraz z listem o standardowej treści obwieszczającym powstanie związku dysydentów – *ibidem*, k. 105). Tomasz i Jan Grabowscy usilnie chcieli się z nim spotkać, niezwłocznie zaprosili na obiad, a spotkawszy się z odmową, sami go odwiedzili. Jak wynika z treści listu, aspekt rzeczywistej liczby prawosławnych w konfederacji w tych rozmowach nie był poruszany. Grabowscy najprawdopodobniej uczciwie go unikali, podkreślali zaś – nawiązując w istocie do treści aktu konfederacji – niezagrażający nikomu charakter ich związku („że żadnego nikomu pokrzywdzenia czynić nie mają i nie będą”), brak orientacji w wydarzeniach na dworze królewskim („na[d]mieniali i to, że Król Jmć lubo przeczuwał o tej konfederacy, ale rozumiał być tylko w Polsce, w Toruniu, a o litewskiej nie wiedział, ani się spodziewał też samo j.o. ks[ia]żę Jmć Kanclerz [Michał Fryderyk Czartoryski – V.A.]”), nierozumność stawienia oporu dworowi petersburskiemu („jeśliby *quo casu* dwór nasz byłby temu przeciwny interesowi, albo Familia, lub jeżeli jakie zachodziły by od kogo przeciwności, tedy może się większe uformować *monstrum*”) oraz wsparcie ze strony innych państw, czyli w istocie sukces rosyjskiej dyplomacji i propagandy, także w katolickiej części Europy („mówili, że mają teraz nie tylko protekcją Imperatorowej Jejmości, ale też wszystkich poblizszych dworów za sobą interesujących się, jako to dwór pruski, angielski, szwedzki, duński, holenderski. Na[d]mieniali i to, że i dalsze dwory, jako to wiedeński, francuski, widząc ich krzywdę, *in contra* wdawać się nie będą”). Warto nadmienić, że dla elit i rządu Rzeczypospolitej zagadnienie liczebności i proporcji wyznaniowej konfederacji słuckiej najwidoczniej nie było przedmiotem pierwszorzędnej uwagi i analizy, toteż kreowanie przez Rosjan mitu konfederacji z dużym udziałem prawosławnych w istocie nie napotykało na żadne przeszkody.

⁴⁹ NGAB, f. 1727, vop. 1, nr 14, k. 1251v (wpisy po aktykacji o wydaniu uwierzytelnionych kopii, tzw. widymus – publikują je również).

kalwinistów⁵⁰. Są to nosiciele nazwisk wymienionych w opracowaniu Szymona Konarskiego. Łącznie takich nazwisk jest 76. Podaję je w kolejności alfabetycznej, zaznaczając w nawiasie liczbę osób o tym samym nazwisku w testacji⁵¹.

1. Abramowicz (1)	27. Kempniński (1)	53. Piasecki (1)
2. Aramowicz (2)	28. Konarski (2)	54. Piątkowski (1)
3. Bernacki (1)	29. Kuncewicz (1)	55. Piekarski (1)
4. Białobłocki (1)	30. Krasieński (3)	56. Przystanowski (2)
5. Bitner (1)	31. Kurnatowski (2)	57. Puttkamer (1)
6. Borzymowski (2)	32. Lachnicki (1)	58. Rayski (1)
7. Bronikowski (1)	33. Lipiński (1)	59. Reczynski (1)
8. Bukowski (1)	34. Łabowski (1)	60. Siedmigródzki (1)
9. Bulkowski (2)	35. Łukiański (1)	61. Siestrzencewicz (1)
10. Cedrowski (4)	36. Mackiewicz (2)	62. Spinek (1)
11. Chodorowski (1)	37. Mejer (2)	63. Stanielewicz (1)
12. Chomentowski (1)	38. Metycki (1)	64. Stryjeński (1)
13. Ciechański (7)	39. Mikulicz (2)	65. Studnicki (3)
14. Czyż (1)	40. Miłośnicki (1)	66. Świda (1)
15. Dubowiecki (1)	41. Mniński (1)	67. Truskowski (2)
16. Dunkin (1)	42. Monkiewicz (1)	68. Urbanowicz (1)
17. Estko (1)	43. Myślik (1)	69. Walter (1)
18. Frankenberg (1)	44. Nolkin (1)	70. Warakowski (1)
19. Gliński (1)	45. Okołow (1)	71. Wilamowicz (1)
20. Gołuchowski (1)	46. Olendski (2)	72. Wołk (7)
21. Grabowski (3)	47. Orwid (1)	73. Zaremba (3)
22. Grotkowski (3)	48. Ottenhauz (2)	74. Żłotnicki (1)
23. Grużewski (1)	49. Pakosz (2)	75. Żarnowiec (1)
24. Hazler (2)	50. Pawłowicz (1)	76. Żydowicz (1)
25. Huba (3)	51. Petrozelin (1)	
26. Izbicki (4)	52. Pękalski (1)	

Poza tą listą pozostaje jedynie dziesięciu rzekomych sygnatariuszy. Niewątpliwie trzech z nich było luteranami, sześciu prawosławnymi; jednego nie udało się zidentyfikować. Problematyczne jest ustalenie tożsamości, a nawet pisowni

⁵⁰ Część z nich była w przeszłości powiązana z gimnazjum kalwińskim w Śluku. W BUW znajduje się album z zapisami o charakterze akademickim, który od 1752 r. prowadził Władysław Piotr Kurnatowski, najprawdopodobniej jeden z uczniów tego gimnazjum i przyszły konfederat ślucky w 1767 r. Album zawiera m.in. spis uczniów klasy drugiej promowanych do pierwszej – łącznie 15 imion, z których 4 są także na liście sygnatariuszy w aktykacji mińskiej (podkreślone przeze mnie): „1. Stanislaus Konarski. 2. Georgius Huba. 3. Martinus Mikulicz. 4. Michael Abramowicz. 5. Johannes Siestrzencewicz. 6. Michael Urbanowicz. 7. Felicianus Bernacki. 8. Alexander Lubianski. 9. Bogislaus [sic!] Mikulicz. 10. Michael Meier. 11. A. Gedeo Pekarski. 12. Michael Rymsha. NB. Johannes Levingston. Bogistaus [sic!] Hazler. Michael Hazler”, BUW, rkps 738, k. 128.

⁵¹ Nazwiska (bez przydomków) podaję w wersji Konarskiego. Różnice w pisowni nazwisk u Konarskiego i w aktykacji mińskiej, z uwzględnieniem także druków, wskazane są w przypisach pod publikowanym dokumentem.

nazwiska osoby, która w testacji figuruje jako ostatnia: Antoni Allok (inne możliwe odczytania nazwiska: Allosz, Allotz itp.). Wydaje się, że nie tylko ja, ale także jezuici związani z drukarnią w Nieświeżu mieli problem z poprawnym odczytaniem tego nazwiska, gdyż nie znajdujemy go w starodrukach⁵².

Luteranie w konfederacji dysydentów Wielkiego Księstwa Litewskiego byli reprezentowani przez jedną rodzinę – Reibnitzów. Zaświadczył o tym z miejsca wydarzeń Grzegorz Wolan⁵³, a potwierdza to także tekst aktykacji mińskiej, wskazując wśród sygnatariuszy aktu trzech Reibnitzów ze stopniami wojskowymi: Stanisława, Krzysztofa i Leopolda (nie ma natomiast przedstawicieli innych rodzin luteranśkich, umieszczonych w starodrukach: Roppa, Szrotera [Szretera], Turnaua)⁵⁴.

Co do sześciu prawosławnych, jednym z nich był Jerzy Konisski, a o pozostałych tenże biskup donosił Repninowi: „Z województwa mścisławskiego mój hieromnich przywiózł pięciu szlachciców, którzy podpisali akt konfederacji”. W tym samym liście, datowanym na 25 marca 1767 r., Konisski ubolewał nad nieobecnością w Słucku jakichkolwiek innych szlacheckiego stanu współwyznawców⁵⁵. Z pięciu prawosławnych szlachciców województwa mścisławskiego, czterech: Hrehori Osmołowski, Hrehori Switycz; Jakub i Jan Hałkowscy – można ustalić nie tylko metodą prostego wykluczenia (znajdują się poza listą ewangelików), ale i poprzez porównywanie starodrukowych wersji aktu. We francuskiej edycji aktu konfederacji słuckiej zaznaczono ich jako wyznawców prawosławia, a w drukach polskich nie zostali oni odnotowani wśród prawosławnych mieszkańców okolic powiatu pińskiego. Piątym z tej grupy był prawdopodobnie Gabriel Perehud. Nazwisko to również nie jest wymienione przez Konarskiego jako kalwińskie, natomiast w aktykacji mińskiej figuruje bezpośrednio pod czterema wyżej wymienionymi.

Jak widzimy, układ sygnatariuszy w aktykacji zgadza się z danymi Szymona Konarskiego oraz kluczowymi w tej kwestii źródłami epistolarnymi: świadectwami z miejsca wydarzeń Grzegorza Wolana o Reibnitzach jako jedynych luteranach,

⁵² Wysunę hipotezę, że był to nosiciel nazwiska Alten [de Bockum] (zob. S. Konarski, *op. cit.*, s. 4), a błąd w jego przekazie miał miejsce już w spisach uczestników konfederacji, dostarczonych do Mińska (w celu aktykacji) i do Nieświeża (dla druku). Inny możliwy wariant: Arnet (nazwisko to, także dość rzadkie, znajduje się jednak na liście kalwińskich rodzin Wielkiego Księstwa Litewskiego, przynajmniej w okresie saskim, BUW, rkps 636, k. 7v, por. S. Konarski, *op. cit.*, s. 8).

⁵³ LMAVB, RS, f. 139, nr 904, G. Wolan do A.M. Sapiehy, Słuck, 21 III 1767 r., k. 13 (przy braku informacji o jakichkolwiek innych luteranach w dalszej korespondencji): „W przeszły wtorek, to jest dnia 17 *praesentis* przybywały [...] z Warszawy, jm. ksiądz biskup mohylewski, jm. pan Grabowski, generał major i pułkownik regimentu pińskiego, nazajutrz przyjechał starszy jm. pan Grabowski, terażniejszy generał lejtnant, i inni ichmoście w liczbie dwudziestu dwóch, a z luterskiej konfesji pomnożył ten kongres jm. pan generał Reibnitc, z bratem i synem swoim [podkreślenie – V.A.]”.

⁵⁴ Nazwiska te jako luteranśkie wskazuje w odniesieniu do konfederacji słuckiej m.in. Tomasz Kempa, *Luteranie w Wielkim Księstwie Litewskim*, w: *Kościół Luteranśki na ziemiach polskich (XVI–XX w.)*, t. 1: *W czasach Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, red. J. Kłaczków, Toruń 2012, s. 143.

⁵⁵ AVPRI, f. „Варшавская миссия”, op. 80/1, d. 1063, G. Konisski do N. Repnina, Słuck, 14 [25] III 1767 r., k. 1–1v.

i Jerzego Konisskiego o tylko pięciu obecnych poza nim w Słucku prawosławnych uczestnikach konfederacji⁵⁶. Nie możemy natomiast tegoż powiedzieć o drukach – wskazują one od 114 (starodruk francuski) do 123 (starodruki polskie, publikacja Wileńskiej Komisji Archeograficznej) osób wyznania prawosławnego, czyli odpowiednio 43% i 48% z ogólnej liczby konfederatów⁵⁷. Mowa o liczbach, niemających żadnego uzasadnienia *de iure*, które jednak *de facto* miały wpływ na opinię publiczną w Rzeczypospolitej i poza jej granicami oraz na ocenę konfederacji słuckiej przez kolejne pokolenia, w tym badaczy. Mit prawosławnej konfederacji został celowo stworzony, a następnie dość skutecznie podtrzymywany przez dwa i pół wieku⁵⁸.

W związku z powyższym należy podkreślić, że aktykacja mińska jest jedynym – przynajmniej na dzień dzisiejszy – znanym legalnym, tj. aktykowanym w księgach urzędowych dokumentem dotyczącym utworzenia konfederacji słuckiej w 1767 r. Wyżej wymieniony dokument pozwala mówić o minimalnym i raczej pozorowanym tylko udziale szlachty prawosławnej w konfederacji dysydentów Wielkiego Księstwa Litewskiego. To z kolei oznacza, że wszystkie drukowane wersje aktu konfederacji, dotychczas wykorzystywane przez badaczy bez konfrontacji ze źródłem podstawowym, jakim jest aktykacja mińska, nie są materiałami wiarygodnymi, jeśli idzie o skład uczestników konfederacji w Słucku. Druki te są jedynie przykładami rosyjskiej propagandy politycznej.

⁵⁶ Na podstawie treści relacji Wolana sugeruję, że żaden z nich najprawdopodobniej nie był w Słucku przy ogłoszeniu konfederacji, tj. w pierwszej połowie 20 III, a grupa ta dotarła do Słucka nieco później (do 25 III), zob. V. Anipiarkou, F. Rozen, *op. cit.*, s. 356. O nieobecności innych, poza Konisskim, prawosławnych przy zawiązaniu konfederacji czytamy także w: AGAD, Archiwum Hipolita Skimborowicza, XXI 1/18, „Konfederacja dysydentów poczęta 1767 przez naocznego świadka opisana”, s. 2: „Bezskuteczne były starania Dysydentów w pociągnięciu do swej ligi nieukontentowanych. Opuśczeni nawet od tych, którzy mieli powody żalu, przymuszeni zostali złożyć sami przez się Konfederacyją [...] Tu się widzieć dała owa przez Rosją ogłoszona wielka część Narodu, przez zdrady i czarne podejścia ledwie z 573 szlachty Lutrów i Kalwinów złożona! Było wprawdzie nierównie więcej Schizmatyków, ale ci po większej części kupcy, rzemieślnicy i tym podobni nie ubiegali się za prerogatywą szlachectwa polskiego, a większa ich część nie wiedziała nawet, że tak potężną Religia ich uzyskała obronę. Biskup tylko jeden tego wyznania po rosyjsku przystąpił do konfederacji w imieniu wszystkich schizmatyków [podkreślenie – V.A.]”.

⁵⁷ V. Anipiarkou, F. Rozen, *op. cit.*, s. 353, diagram 1.

⁵⁸ Nawiązując do treści wspólnej z Fryderykiem Rozenem publikacji dołączę jeszcze przykłady w języku polskim, przekonujące o skuteczności działania tego mitu po za granicami Rosji. Zintegrowana Platforma Edukacyjna MEN, <https://zpe.gov.pl/a/poczatki-wladzy-ostatniego-krola-w-rzeczypospolitej/D3Yhku2c4> (dostęp: 18 I 2025; autor nie został wskazany): „W Słucku i Toruniu zawiązane zostały w 1767 r. dwie konfederacje szlachty prawosławnej i protestanckiej”. M. Jučas, *Unia polsko-litewska*, tłum. A. Firewicz, Toruń 2003, s. 328: „Rosja [...] inspirowała grecko-ruską konfederację w Słucku”. H. Sahanowicz, *Historia Białorusi. Od czasów najdawniejszych do końca XVIII wieku*, przekł. H. Łaskiewicz, Lublin 2001, s. 312: „dzięki staraniom Repnina, który znalazł prawosławnych szlachciców gotowych do walki o swoje prawa, została w Słucku utworzona konfederacja prawosławnych”.

Stan rękopisu i zasady edycji

Rękopis publikowanego źródła jest obecnie przechowywany w Mińsku, w Narodowym Historycznym Archiwum Białorusi w zespole nr 1727 „Miński sąd grodzki”, w księdze akt za rok 1767 (opis 1, nr 14, karty 1246–1249).

Dokument sporządzono na 6 obustronnie zapisanych (*recto*, *verso*) kartach tego samego typu i formatu *folio* (ze względu na brak dostępu do rękopisu nie mogę wskazać dokładnego rozmiaru stron). Strony *recto* są przenieumerowane. Na stronie nr 1246 ostatnią cyfrę 6 zapisano ciemniejszym atramentem nad 4, tj. 1246 zamiast 1244; w ten sam sposób kosztem ostatniej cyfry zmieniono numerację innych stron: 1247 zamiast 1245, 1248 zamiast 1246, 1249 zamiast 1247, 1250 zamiast 1248, 1251 zamiast 1249. Później (na pewno przez archiwistę) w języku rosyjskim została wykonana numeracja tylnych stron (*verso*): 1246 о6 (*оборотная страница*), 1247 о6, 1248 о6, 1249 о6, 1250 о6, 1251 о6. Została ona dokonana ołówkiem i nie zawiera późniejszych poprawek. Cała numeracja, w tym stron *verso*, znajduje się w prawym górnym rogu.

Stan zachowania rękopisu jest zadowalający. Główne uszkodzenia to niewielkiego rozmiaru (ok. 1–1,5 cm) dziury – po dwie na każdej karcie, spowodowane zszyciem arkuszy w księgę za pomocą sznurka⁵⁹. Na marginesach poszczególnych stron (poza tekstem) są widoczne niegłębokie plamy, stanowiące wynik zawilgocenia i pleśni. Rękopis został poddany renowacji. Jej ślady widoczne są głównie na marginesach stron oraz w niewielkich fragmentach nad tekstem. Renowacja została przeprowadzona dość delikatnie, czasem jednak utrudnia odczytanie poszczególnych fragmentów rękopisu. Nie stanowią większej przeszkody w odczytaniu tekstu zagięcia stron, powstałe w wyniku zszycia arkuszy w księgę.

W rękopisie widać kilka charakterów pisma (wszystkie są oznaczone w przypisach tekstowych pod dokumentem) – najpewniej chodzi o ręce pisarza grodzkiego i/lub regentów. Cały tekst aktykacji, włącznie z końcowym wpisem o umieszczeniu aktu w księgach wieczystych, został napisany przez jedną osobę jasnobrązowym atramentem – z pojedynczymi poprawkami tą samą ręką i tym samym atramentem w trakcie dokonywania wpisu lub później (tzw. ręka 1). Regularnie pojawiają się w tekście inne poprawki – czarnym atramentem i innym pismem (tzw. ręka 2). Natomiast innym ciemnobrązowym atramentem dokonano wpisu: „Wypis wy[dan]y e[odem]” (tzw. ręka 3). Można więc sugerować, że tekst został przepisany, a następnie ponownie odczytany i sprawdzony przez pisarza lub innego urzędnika grodzkiego (kolejność tzw. rąk 2 i 3 może być odwrócona). Ostatnie – późniejsze – wpisy o wydaniu 30 marca 1767 i 3 czerwca 1768 r. dwóch uwierzytelnionych kopii, ciemnobrązowym atramentem różniącym się odcieniem,

⁵⁹ Trudności w odczytaniu tekstu spowodowane uszkodzeniem i in. omawiam w przypisach tekstowych.

są sporządzone jedną ręką (tzw. ręka 4). Niektóre słowa i wyrażenia w tekście, w tym wskazujące na osobliwości językowe, są podkreślone czerwonym ołówkiem oraz – prawdopodobnie przez kolejną osobę – za pomocą współczesnego długopisu z niebieskim tuszem. Te przypadki interwencji również zaznaczam w przypisach tekstowych.

Przy publikacji dokumentu uwzględniono wytyczne instrukcji wydawniczej Kazimierza Lepszego, odnoszące się również do modernizacji imion i części nazwisk⁶⁰. Rozsądną decyzją byłoby opublikowanie również skanów, ale z wiadomych przyczyn politycznych (czystki w archiwum historycznym w Mińsku i przekazanie go pod kierownictwo funkcjonariusza KGB) nie jest to obecnie możliwe. Dlatego w drugiej kolumnie podaję równolegle tekst źródłowy bez modernizacji pisowni i interpunkcji.

[k. 1246] Aktykacja instrumentu konfederacji dysydentów.

Roku 1767, miesiąca marca 28 dnia.

Na roczkach marcowych grodzkich w[o]jewódz-t[w]a miń[skiego] porządkiem prawnym *in loco solito* w zamku J[eg]o K[rólewskiej] M[os]ci Mińsku w roku *supra* na dacie wyrażonym agitujących się, przed nami, Józefem Prószynskim⁶¹ cześnikiem i podstarościm, Jackiem Żyżemskim⁶²,

[k. 1246] Aktykacja Instrumentu Konfederacji Dysyden|tow. ||

Roku Tysiąc Siedemset Szeszdziesiąt Siodmego |

Miesiąca Marca Dwudziestego Osmego Dnja. ||

Na Roczках Marcowych Grodzkich Wtta Min

| porządkiem prawnym In loco solito w Zamku

J^oKMc | Minsku w Roku *supra* na Dacie wyra-

zonym agitujących | się, przed nami Jozefem

Proszynskim Czesnikiem y Pod|staroscim

⁶⁰ Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX w., red. K. Lepszy, Wrocław 1953.

⁶¹ Józef Prószynski (Pruszyński) (ur. 10 X 1710, zm. 4 XI 1790), jezuita w latach 1726–1733, 1772–1773; po dyspensie (1733) deputat Trybunału Głównego WKL 1755 (jako krajczy miński), podstarości grodzki miński 1762–1772 (min.), cześnik miński 1767–1769 (min.), sędzia groszki miński 1767–1768 (min.); sygnatariusz aktów konfederacji woj. mińskiego 1764 (na rzecz Czartoryskich) i 1767 (*aff. radomskiej*) – podpis na aktach obu konfederacji: NGAB, KMF, 18, vop. 1, nr 534, k. 67; f. 1727, vop. 1, nr 14, k. 1326v (patrz także wstęp: Okoliczności aktykacji). W następnych latach został podkomorzym mińskim (1769), marszałkiem Trybunału Głównego WKL (1771/1772, deputowany w Mozyrzu). Po śmierci żony, Elżbiety Brygidy Janiszewskiej, powrócił do zakonu, przy wsparciu biskupa wileńskiego Ignacego Massalskiego oraz króla otrzymał święcenia kapłańskie (1773) i biskupie (1777, jako tytulariusz meniteński), zob. K.R. Prokop, *Sakry i sukcesje święceń biskupich pasterzy Kościoła Wileńskiego z drugiej oraz trzeciej tercji XVIII stulecia*, „Rocznik Teologii Katolickiej” 5, 2006, s. 228–229; D. Rolnik, *op. cit.*, s. 135, 140, 159, 164, 180; *Deputaci Trybunału Głównego...*, s. 245, 307–308, 311, 314; AGAD AR, dz. V, sygn. 68360, k. 1–41 (listy z lat 1748–1762, tamże jako autografy oba warianty nazwiska); na temat posiadłości J. Prószynskiego zob. *Opisy parafii diecezji wileńskiej z 1784 roku*, t. 2: *Dekanat Mińsk*, oprac. J. Maroszek, M. Maroszek, Białystok 2009, s. 70–71 (także s. 73, 76, 78).

⁶² Jacek Żyżemski (zm. po 1782), starosta szuneliski, deputat Trybunału Głównego WKL 1757; dyrektor mińskiego sejmiku deputackiego 1758; sędzia kapturowy (podpisał się na akcie konfederacji mińskiej 1764 r. jako „Jacek kniasz [sic!] Żyżemski sędzia grodzki kapturowy województwa mińskiego”) oraz grodzki miński 1764–1767 (min.), konsyliarz konfederacji mińskiej 1767, według D. Rolnika mianowany również rotmistrzem (1756, 1782), NGAB, KMF, 18, vop. 1, nr 534,

Michałem Świętorzeckim⁶³ rotmistrzem, Janem Litaworem Aramowiczem⁶⁴, sędziami, i Joachimem Chmarą⁶⁵ podczaszym i pisarzem, urzędnikami grodzkimi w[o]jewódz[t]w[a] miń[skiego], *comparendo personaliter* wielm[o]zny j[m]c[ł] pan Michał Gineyt Kónczewicz⁶⁶ instrument konfederacyi *dissidentium* aW[ielkiego] Ks[ięstwa]

Jackiem Zyzemskim Michałem Świętorzeckim | Rotmistrzem Janem Littaworem Aramowiczem Sędzia|mi y Joachimem Chmarą Podczaszym y Pisarzem, Urzę|dnikami Grodzkimi Wtta Min. Comparendo personal|ter Wielm JPan Michał Gineyt Koncewicz Instrument | Konfederacyi Dyssidencyum WXLtt^o opowiadał prezentował

k. 67; f. 1727, vop. 1, nr 14, k. 1326v, D. Rolnik, *op. cit.*, s. 94, 97, 140, 265; *Deputaci Trybunału Głównego...*, s. 254.

⁶³ Michał Świętorzecki (zm. po r. 1786), mianowany rotmistrzem przy zawiązaniu konfederacji mińskiej w maju 1764; sędzia grodzki miński 1767–1781 (min.). Także obrany deputatem Trybunału Głównego WKL (1771) i podstolim mińskim (1781), mianowany również „pułkownikiem mińskim” (1782); D. Rolnik, *op. cit.*, s. 136, 159, 174, 258, 265; 277; *Deputaci Trybunału Głównego...*, s. 311.

⁶⁴ Jan Litawor Aramowicz (ok. 1725 – ok. 1782), stolnik brasławski 1755–1764; sędzia kapturowy miński, elektor Stanisława Augusta 1764 (razem z synem Tadeuszem); sędzia grodzki miński 1767–1768; był katolikiem z rodziny o tradycjach kalwińskich (żona – Helena z Radziwińskich Frąckiewiczów), NGAB, KMF, 18, vop. 1, nr 534, k. 67v; f. 1727, vop. 1, nr 14, k. 1326v (podpis pod aktami konfederacji województwa 1764, 1767); *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 1: *Województwo wileńskie. XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. U. Jamiałjanczyk, H. Lulewicz, Warszawa 2004, s. 598, 626; S. Konarski, *op. cit.*, s. 5–8, 250; *Elektorów poczet, którzy niegdyś głosowali na elektorów Jana Kazimierza roku 1648, Jana III. roku 1674, Augusta II. roku 1697, i Stanisława Augusta roku 1764, najjaśniejszych Królów Polskich, Wielkich Książąt Litewskich*, wyd. O. Zaprzaniec, Warszawa 1845, s. 4; T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, t. 1, Poznań 1879, s. 92; A. Boniecki, *Herbarz Polski*, cz. 1, t. 1, Warszawa 1899, s. 47.

⁶⁵ Joachim Chmara (po 1720–1811), pisarz grodzki miński 1760–1782 (min.), od 1765 podczaszy, przed tym strażnik i sędzia kapturowy miński (autograf na akcie konfederacji wojewódzkiej z 1764: „straż[nik], pisarz gr[odzki] i sędzia kaptur[owy] województwa mińskiego”). W następnych dekadach został podstolim, stolnikiem i wojskim mińskim, deputatem Trybunału Głównego (1782). W kwestiach politycznych razem z młodszym bratem Adamem, instygatorem WKL (i przyszłym wojewodą mińskim), trzymał się Familii, a na Litwie szczególnie Sapiechów, m.in. za pomocą *sancitum* generalnej konfederacji litewskiej (1765) rozwiązał na swą korzyść dawny konflikt z Wołodkowiczami, NGAB, KMF, 18, vop. 1, nr 534, k. 67; f. 1727, vop. 1, nr 14, k. 1326v–1327 (autografy na aktach konfederacji 1764, 1767); D. Rolnik, *op. cit.*, s. 30–31, 140–141, 144; *Deputaci Trybunału Głównego...*, s. 357; *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790)*, wyd. R. Jurgaitis, A. Stankevič, A. Verbickienė, Vilnius 2015, s. 338; A. Boniecki, *Herbarz Polski*, cz. 1, t. 2, Warszawa 1900, s. 392.

⁶⁶ Michał Gineyt Kunczewicz (Kónczewicz), prawdopodobnie chodzi o syna Andrzeja mostowniczego lidzkiego i oszmiańskiego (zm. 1775) i Teofili z Gizbertów (zm. 1766): został on ochrzczony jako kalwin w Bielicy 1743, zm. 27 IV 1796 (miał czworo dzieci z małżeństwa z Bogumiłą Konstancją z Gizbertów [1773], najstarszy Stanisław Andrzej ochrzczony 2 X 1774 w zborze kalwińskim w Kojdanowie), S. Konarski, *op. cit.*, s. 158–159 (brak informacji o innych Gineytach Kunczewiczach, z imieniem Michał w tym okresie), por. *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 1, s. 246, 344, 650. Uwaga: jako Michał Gineyt Kunczewicz odnotowany w: NGAB, f. 1727, vop. 1, nr 14, k. 1242 (aktykacja spisu pińskiej szlachty prawosławnej, patrz wstęp: Okoliczności aktykacji), tak właśnie według S. Konarskiego, *op. cit.*, s. 157. W drukach konfederacji: Michał Gyncyt (przydomek widocznie błędnie zamiast poprawnego Gyneyt).

Lit[ewskiego]^a opowiadał, prezentował i *ad acta* podał. Który podając prosił nas, urzędu, aby pomieniony instrument był do ksiąg grodzkich spraw wieczystych województwa^b miń[skiego] przyjęty i wpisany. Jakoż my, urząd, ony oglądawszy i przyjąwszy, w księgi nasze wieczyste grodzkie w[o]jewódz[t]w[a] miń[skiego] *de verbo ad verbum* wpisać pozwoliliśmy, którego *thenor huiusce modi*^c.

My rycerstwo i obywatele prowincji W[ielkiego] Ks[ięstwa] Lit[ewskiego], tak relig[i]i starożytnej greco-ruskiej, jako też obojga wyznania ewangelickiego, na obronę praw, przywilejów i swobod, krwią przodków naszych nabytych, a wielu prawami, konfederacyjami i przysięgą najjaśniejszych monarchów, królów polskich stwierdzonych, zgromadzeni^d, wszem obec i z osobna każdemu do wiadomości podajemy, iż wycięczeni cierpliwością i nadzieją czekaliśmy w skromności i uciskach ulżenia i końca w gwałtownościach prawa, wolność i równość naszą szlachecką niszczących, a rozważając jako przeciwko kardynalnym prawom ojczyzny naszej i przywilejom królów, panów naszych, *de anno* 1433, 1499, 1511, 1563, 1568⁶⁷, [k. 1246v] unią W[ielkiego] Ks[ięstwa] Lit[ewskiego] z Koroną Polską utwierdzającym i wolność religii przez

y ad | Akta podał. Który podając prosił nas Urzędu aby po[mieniony] Instrument był do Xiąg Grodzkich Spraw Wieczystych Województwa Min. przyjęty y wpisany. Jakoz My | Urząd ony oglądawszy y przyiowszy w Xięgi nasze wieczyste | Grodzkie Wtta Min. de verbo ad verbum wpisać pozwoliłlismy Ktorego Thenor huiusce Modi. My Rycerstwo y | Obywatele Prowincyi WXLtt^o, tak Religi starożytney Gre[co] Ruskiej jako też Obojga wyznania Ewangelickiego na Obro[ne] Praw Przywilejow y Swobod, Krwią przodkow naszych | nabytych a wielu Prawami Konfederacyjami y przysięgo | Najjasniejszych Monarchow Krulow Polskich Stwierdzo[nych] zgromadzeni. Wszem obec y z osobna Kazdemu | do wiadomosci Podajemy Iz wycięczeni Cierpliwością y Na[dziej]a czekalismy w skromnosci y uciskach Ulżenia y koń[ca] w gwałtownosciach Prawa, wolność y Rowność naszą szlachecką | niszczących a Rozważając jako przeciwko | Kardynalnym Prawom Ojczyzny naszej y Przywilejom | Krulow Panow naszych, de Anno Ty[s]iąć Cztyrysta Trzydziestego | Trzeciego. Tysią[c] Cztyrasta Dziewiędziesiąt Dziewiętego. | Tysiąc Pięset Jedynastego Tysiąc Pięset Szesdziesiąt | Trzeciego Tysiąc Pięset Szesdziesiąt Osmego. || [k. 1246v] Unią WXLtt^o z Koroną Polską utwier-

^{a-a} Wyraz nadpisany.

^b Pierwsza litera w słowie nieczytelna z powodu uszkodzenia karty.

^c Wyraz podkreślony tym samym atramentem co tekst (tzw. ręka 1).

^d Litera „m” w słowie nieczytelna z powodu uszkodzenia karty.

⁶⁷ W oparciu o wskazany wyżej starodruk [J. Koniski], *Prawa Y Wolnosci Obywatelom Korony Polskiej y W.X.Lit. Religii Greckiej Orientalney Wyznawcom Sluzące...*, można wnioskować, że chodzi o przywileje: Krakowski, z 9 I 1433 r. – Władysława Jagiełły (*ibidem*, s. 3–4: opis z powoływaniem na VL, ed. 1, t. I, s. 89, 93); Wileński, z 20 III 1499 r. – Aleksandra Jagiellończyka, „duchowieństwu religii greckiej orientalnej dany” (*ibidem*, s. 5–8: „z Metryki Litewskiej”); Brzeski, z 2 VII 1511 r. – Zygmunta I, „wszystkim ludziom wiary greckiej orientalnej na prawa duchowne [...] dany” (*ibidem*, s. 8–11: „Ekstrakt z Metryki Litewskiej roku 1765. Octob.16”); Wileński, z 7 VI 1563 r., „ludziom stanu rycerskiego szlacheckiego wiary chrześcijańskiej niepodanym Kościołowi Rzymskiemu [...] dany” (*ibidem*, s. 12–16: „Ekstrakt z Metryki Litewskiej roku 1765. Octobra.14”) oraz Grodzieński, z 1 VII 1568 r. – Zygmunta Augusta, „którym potwierdzono pierwszy wileński” (*ibidem*, s. 16–23: tłumaczenie „z oryginału ruskim pismem pisanego, do Akt ksiąg grodzkich Wilkomirskich roku 1669, aprila 12 dnia oblatowanego”). Por. [D.E. Jabłoński], *Prawa y Wolności Dyssydentom [...] Sluzące* (ed. 1767), s. 8–15: tekst Wileńskiego przywileju Zygmunta Augusta, z 6 [sic! – tekst ten sam, co j.w., z 7] VI 1563 r.: „Ekstrakt z ksiąg Trybunału Głównego WKL spraw wieczystych, w Wilnie odprawujących się roku 1717, maja 15 dnia”, s. 15–16: opis przywileju Grodzieńskiego, z 1 VII 1568 r., bez wskazania źródła).

konfederacje i konstytucje 1573, 1576, 1587, 1588, 1607, 1609, 1618, 1620, 1623, 1627, 1632, 1633, 1638, 1648, 1650, 1667⁶⁸. umacniającym, spółobywatele nasi od czasu do czasu postępowali. Niepodobno nam było dalej w tak cierplivej zostawać nieczynności i patrzeć niewzruszonym umysłem na ostatnią wiary, honoru, ba, już po części i życia naszego zgubę, a ile mając przed oczyma dawniejsze i całe świeże przykłady, że się przez takowyż sposób współbracia nasi w mniejszych daleko uszczerbkach wolności i w sporze tylko między familiami ratować zwykli. Komuż nie są wiadome, a przynajmniej słyszane, w tej Rzeczypospolitej Polskiej nieznosne dysydenty, tak religii greckiej staro-ruskiej, jako też obojga wyznania ewangelickiego, uciemiężenia i prześladowania, ten tylko onych nie wie i wiedzy[e]^a nie chce, który zatwardziało pałając zawziętością wszelkie politowanie z przyrodzonej

dzającym y Woł|ność Religii przez Konfederacye y Konstytucyje Tysiąc | Pięset Siedymdziesiąt Trzeciego. Tysiąc Pięset Siedym|dziesiąt Szostego, Tysiąc Pięset Osimdziesiąt Siodme|go, Tysiąc Pięset Osimdziesiąt Osmego. Tysiąc Szes|cset Siodmego, Tysiąc Szescset Dziewiątego, Tysiąc | Sześćset Osimnastego. Tysiąc Sześćset Dwudzie|tego, Tysiąc Sześćset Dwudziestego Trzeciego. Tysiąc | Sześćset Dwudziestego Siodmego, Tysiąc Sześć|set Trzydziestego Wtorego, Tysiąc Sześćset Trzy|dziestego Trzeciego. Tysiąc Sześćset Trzydziestego | Osmego. Tysiąc Sześćset Czerdziestego Osmego | Tysiąc Sześćset Piędziesiątego; Tysiąc Sześć|set Szesdziesiąt Siodmego umacniającym s|polobywatele Nasi od Czasu do czasu postempo|wali, Niepodobno nam było dalej w tak cierpli|wey zostawać nieczynności y patrzeć niewzruszonym | umysłem na ostatnią Wiary Honoru ba już | po części y Życia naszego

^a Pierwsza litera w słowie nieczytelna z powodu uszkodzenia karty.

⁶⁸ Pod wskazanymi datami J. Koniski w: *Prawa Y Wolności Obywatelom Korony Polskiej y W.X.Lit. Religii Greckiej Orientalney Wyznawcom Służące...* (s. 30–70), podaje (fragmentaryczne): 1) akty generalnych konfederacji z lat 1573 (z powoływaniem na VL, ed. 1, t. II, s. 841); 1587 (razem z aktami zjazdów koronnych: partykularnego woj. sandomierskiego w Pokrzywnicy i generalnego pod Wiślicą – VL, ed. 1, t. II, s. 1055, 1073, 1089); 1632 (VL, ed. 1, t. III, s. 725); 1648 (VL, ed. 1, t. IV, s. 151); 2) artykuły henrykowskie i pacta conventa, z tekstami konfirmacji i przysięg Henryka Walezego (1573 – VL, ed. 1, t. II, s. 862–863, 864), Stefana Batorego (1576 – VL, ed. 1, t. II, s. 892, 896, 903, 911), Zygmunta III (1587, 1588 – VL, ed. 1, t. II, s. 1095, 1099, 1201), Władysława IV (1632, 1633 – VL, ed. 1, t. III, s. 763, 778, 779, 787), Jana Kazimierza (1648 – VL, ed. 1, t. IV, s. 194); 3) Statut III Litewski: Rozdział III, artykuły 2, 3, 32 (par. 3); Rozdział XI, artykuły 3, 27 (par.7); 4) konstytucje sejmowe „[...] Koronacji Królewskiej” (1576 – VL, ed. 1, t. II, s. 917 (cytat z art. 5); 921 (art. 18); „O dobrach kościelnych” (1588 – VL, ed. 1, t. II, s. 1221); „Processus contra Rebelles” (1588 – VL, ed. 1, t. II, s. 1224, „O religii greckiej (1607, 1618 – VL, ed. 1, t. II, s. 1606; t. III, s. 326), „Religia grecka” (1609, 1620, 1623, 1627, 1638 – VL, ed. 1, t. II, s. 1666; t. III, s. 379, 450, 547, 933); „O Dekretach Trybunalskich” (1627 – VL, ed. 1, t. III, s. 547); „Asekuracja uspokojenia Religii Greckiej” (1633 – VL, ed. 1, t. III, s. 787); „O cerkwiach w Koronie i W.Ks.Lit” (1667 – VL, ed. 1, t. IV, s. 929); 5) dyplom Władysława Wazy pt. „Punkta uspokojenia obywatelów Koronnych i W.Ks.Lit. Narodu Ruskiego w religii greckiej będących” z 1 XI 1632 r. („Extrakt z Metryki Koronnej roku 1766”), aprobowany przez konfederacją generalną (VL, ed. 1, t. III, s. 735), oraz, prawdopodobnie na podstawie własnych kopii (bez podania źródeł) – dwa przywileje: Krakowski z 14 III 1633 r. – Władysława IV, episkopowi mściłowskiemu, orszańskiemu i mohylowskiemu Józefowi Bobrykowiczowi; Warszawski z 12 XII 1650 r. – Jana Kazimierza, „duchowieństwu i ludziom religii greckiej orient”. Uwaga: podział dokumentów na kategorie – V.A., we wskazanym starodruku Koniskiego użyty porządek chronologiczny, są tam także akta, konstytucje i przywileje z innych lat: 1569, 1585–86, 1589, 1595, 1631, 1635, 1641, 1647, 1649, 1659, 1668, 1674, 1676–78, 1696–97, 1699, 1720, 1735 – pominięte w akcie konfederacji śluckiej.

wyżuł ludzkości. Pełne^a są wszystkie kąty rozegległych prowincji litewskich okropnych przykładów zgwałcenia miejsc świętych, zniewagi i zabójstwa księży, sług Bożych, porządek^b nasz kościelny i karność, bez której żadna społeczność być^c nie może, przez wtrącanie się duchowieństwa rzymskiego i nieskończone przeciwności, wyrwcony i zniesiony! Cała dyjacezyja, cerkwie i kościoły nasze, szkoły, drukarnie, szpitale przez tyle lat odbierane, burzone, z dzwonów i aparatów kościelnych łupione, a przez część największą w zabronionej erekcy i reperacyi opadłe i zniszczone^d! Wolność nabożeństwa nie tylko nadwątlona, [k. 1247] ale prawie i nogami podeptana, kiedy to każdemu *impune* weksować, targać, prawem wykłać i z służby Bożej przeszydząć wolno! Wszystkie obrządki chrześcijańskie^e, nawet i same sakramenta święte podług upodobania duchowieństwa rzymskiego opłacać z ostatnią ruiną w niektórych prowincjach przymuszono, gdy tym czasem żydom i mahometanom, bluźniercom Boga w Trójcy Świętej Jedyne, daleko większa^f pozwala się wolność. Takowych do nieba o zemstę wołających gwałtowności, żebyśmy wszystkie mieli wyliczać przykłady i każdy z osobna opisywać, byłaby nieskończona liczba, a prawie bez liczby. Dowodem są tego ustawiczne po wszystkich województwach, ziemiach, powiatach, manifesta i obdukcye *in tempore* czynione. Ominawszy dawniejszych czasów przykłady, każdy wie niedawne tyrańskie, okrutne fakta duchowieństwa rzymskiego i unickiego. Roku 1744. kapłan cerkwi Holoszewskiej w ⁸Hrabstwie Szklowskim⁸ Andrzej Kruszynowski od j[mci] pana Antoniego Hrebnickiego, podstolego mińskiego, na otwartym gościńcu gwałtem wzięty, przez niemal cały czas w domu jego codziennie kańczugami

zgubę, a Ile Mając przed Oczyma | Dawniejsze y Cale swieze Przykłady ze się | przez takowyż sposób wspul Bracia nasi w Mniew|szych daleko uszczerbkach wolnosci y w sporze tyll|ko Między familiami ratować zwykli. Komuz nie | są wiadome a przynajmniej szlyszane w tey Rze|czy pospolitey Polskiej nieznosne Dysydentow | tak Religij Grzeckiey Staro Ruskiey jako tez Oboylga Wyznania Ewangelickiego Uciemienienia y Prze|sladowania, ten tylko onych nie wie y wiedziec nie ch|ce, ktury zatwardzialo palajac zawziętoscią wszel|kie politowanie z przyrodzoney wyżuł ludzkosci | pelne Są wszystkie Konty, Rozeległych Prowincyi | Litewskich, okropnych Przykładów, zgwałcenia | Mieysć Świętych, zniewagi y zaboystwa Xięży | Sług Bozych, Porządek nas Koscielny y Karność, | bez ktorey żadna społeczność byc nie moze, przez | wtroncanie się Duchowieństwa Rzymskiego, y nie|skączone Przeciwnosci, wyrwcony y zniesiony! | Cała Dyjacezyja, Cerkwie y Kościoły nasze, Sz|koły, Drukarnie, Szpitale, przez tyle lat odbie|rane, burzone z Dzwonow y Apparatów Kosciel|nych łupione, a przez Część naywiększą w zabro|nioney Erekcyi y Reperacyi opadłe i zniszczone! | Wolność nabożęstwa nie tylko nadwątlone, || [k. 1247] ale Prawie y nogami podeptane, Kiedy to kazdemu | Impune wexować, targać, Prawem wykłać y z Słuszby | Bozey przeszydząć wolno! Wszystkie obrządki Chrzes|cianzkie nawet y Same sakramenta Święte podług | upodobania Duchowieństwa Rzymskiego, opłacać z os|tatnią Ruiną w Niektorych Prowincjach przymuszoną, | gdy tym czasem Żydom y Mahometanom, Błuzniercom | Boga w Truicy Świętej Jedyne, daleko większa pozwala się | wolność. Takowych do Nieba o Zemste wołających | gwałtownosci, zebysmy wszystkie mieli wyliczać przy|kłady, y kazdy

^a Słowo podkreślone (widocznie później) nowoczesnym długopisem z niebieskim tuszem, prawdopodobnie jako oznaczenie osobiowości ręki pisarza.

^b Końcówkę „ek” dopisano innym atramentem (tzw. ręką 2).

^c Słowo poprawione: na literze „dz” nadpisana litera „c” („być” zamiast „bydz”).

^d Słowo poprawione, poprzednio było: zniesione.

^e Słowo poprawione: pierwsza litera nadpisana na innej, nieczytelnej.

^f Słowo nadpisane innym atramentem (tzw. ręką 2).

⁸⁻⁸ Wyraz podkreślony czerwonym ołówkiem (widocznie później).

biciem kaleczony i sianem karmiony, który, o[d]kupując się, kilkaset talarów zapłacić musiał i w krótkim czasie z tej okazji *fatis cessit*⁶⁹. Roku 1759, dnia 7 *uiunii* jmcj księdza biskupa białoruskiego⁷⁰ z cerkwi i z miasta⁷¹, ciskając kamieniem i żelźwymi dyfamując słowami, j[mć] ksiądz misjonarz Obłoczyński⁷² z gromadą szlachty podczas misji wypędzili. Wola do Boga o zemstę *impune* zabity na otwartym gościńcu w roku 1753^a przez samego j[mć] księdza Rubowicza⁷³ komendarza birżańskiego, kaznodzieja ewangelicki birżański j[mć] ksiądz Moczulski⁷⁴. Przeraza serce nasze okrutne kańczugami bicie i mordowanie księdza także naszego Jaugiela⁷⁵

z osobna opisywać byłaby niezkaço[na] lidzba, a prawie bez lidzby. Dowodem są tego ustawic[ne] po wszystkich Wojewodztwach Ziemiach Powiatach, | Manifesta y Obdukcye In tempore czynione, ominowszy | dawniejszych czasow przykłady, kazdy wie niedawne ty|ranskie okrutne fakta Duchowieństwa Rzymskiego y Unic|kiego. Roku Tysiąc Siedemset Cztordziestego Czwartego | Kapłan Cerkwi Holoszewskiej w Hrabstwie Szkłowski, Andrzej Kruszynowski od J Pana Antoniego Hrebnickiego Podstolego Minskiego na Otwartym Goscincu | gwałtem wzięty, Przez niemały czas w Domu Jego Codzien|nie Kanczukami Biciem Kaleczony

^a Przy podaniu roku poprawione: „trzecim” zamiast „trzeciego”.

⁶⁹ Wydarzenie to, jak i kolejne ekscesy opisane w akcie, ostatnio przedstawiła w dwóch publikacjach Anna Lepalczyk, *O uczynku pewnych obywateli mściśławskich...*, s. 399–411; *eadem*, *Sytuacja społeczna kowieńskich ewangelików w świetle tumultu z 1765 roku*, „XVIII amžiaus studijos” 4, 2018, s. 269–283.

⁷⁰ Georgij (Jerzy) Konisski, imię świeckie Grigorij (ur. 20 XI 1717, zm. 13 II 1795), absolwent (1744), następnie rektor (1751–1755) prawosławnej Akademii w Kijowie, w 1755 tamże konsekrowany na biskupa białoruskiego, mściśławskiego, orszańskiego i mohylewskiego, z siedzibą w Mohylewie. Pozostając w ostrym konflikcie z unickim duchowieństwem Rzeczypospolitej, na koronacji w 1762 wezwał Katarzynę II do dołączenia podwładnej mu eparchii do Rosji. Przebywał tam do 1765 i następnie od 1768, będąc wyraźnie niezadowolony rozwiązaniem kwestii dysydenckiej na sejmie Repnina. Do Mohylowa powrócił tylko w 1775 po I rozbiorze. W zaborze rosyjskim działał na rzecz powrotu unitów do prawosławia. W 1783 został mianowany arcybiskupem białoruskim i członkiem Synodu. W 1993 przez Egzarchat Białoruski Patriarchatu Moskiewskiego uznany za świętego, czczonego lokalnie w eparchii mohylewskiej i mściśławskiej, W.A. Serczyk, *Konisski (Koniński) Georgij (Jerzy)*, w: PSB, t. 13, s. 534–536; A. Mironowicz, *Jerzy Konisski, biskup mohylewski*, Białystok 2017; o zaangażowaniu w sprawę zawiązania konfederacji słuckiej: V. Anipiarkou, F. Rozen, *op. cit.*, s. 320 nn.

⁷¹ Orsza, zob. A. Lepalczyk, *O uczynku pewnych obywateli mściśławskich...*, s. 407.

⁷² Józef Owłoczyski (Obłoczyński), imię świeckie Wawrzyniec (1724–1763), dominikanin, 1755 mianowany prefektem klasztoru misjonarzy w Różanym Stoku, prowadzących główną działalność na terenach pogranicza konfesyjnego: w WKL, koronnej Ukrainie, Prusach, Inflantach, Kurlandii. Jeszcze za życia został otoczony kultem religijnym, doświadczył kilku zamachów na życie ze strony prawosławnych, m.in. oskarżony w memoriale G. Konisskiego do Stanisława Augusta z 27 VI 1765 r., R. Świętochowski, *Owłoczyski (Obłoczyski, Obłoczyński, Owłoczyski) Józef*, w: PSB, t. 24, Wrocław *etc.* 1979, s. 659–660. Uwaga: w drukach konfederacji – Obłoczyski.

⁷³ Osoba nieustalona (napad na A. Moczulskiego inicjował ks. Andrzej Omieciński, zob. przyp. 16).

⁷⁴ Andrzej Moczulski (ur. ok. 1710, zm. 19 I 1755), konsenior kalwińskiego dystryktu zawilejskiego, minister w Birżach, więcej na temat jego biogramu (i śmierci): S. Tworek, *op. cit.*, s. 201 nn. (zob. przyp. 14). Por. *Szlachta polsko-inflancka wobec przełomu: materiały z dyneburskich akt grodzkich i ziemskich z lat 1746–1775*, wyd. B. Dybaś, P.A. Jeziorski, współpr. T. Wiśniewski, Toruń 2018, s. 97 (wzmianka o poświadczeniu szlachectwa ks. Andrzeja Hryniewicza Moczulskiego z 1727 r.).

⁷⁵ Michał Jaugiel (Jawgiel), kaznodzieja kalwiński z Sołomiejścia, zob. W. Kriegerisen, *Ewangelicy polscy i litewscy...*, s. 223; A. Lepalczyk, *O uczynku pewnych obywateli mściśławskich...*, s. 408.

kaznodzieja sołom[i]ejskiego^a, jadącego^b do chorego z swojej owczarni w roku 1762 przez j[mć] księdza komendarza popielskiego Or[d]o d. S. B. M.^c, i j[m]ci księdza Andreae augustanae confessionis⁷⁶ w mieście J[eg]o K[ró]lewskiej M[oś]ci Kownie^d w roku 1765, trupa na cmentarz prowadzącego⁷⁷, przez j[mć] księdza plebana kowieńskiego⁷⁸ (tak dalece, że i martwemu nie przepuszczono ciała [sic!], kiedy je na ulicy z truny wyrzucono) – jawnie i publicznie stałe – i zamiast jakowej sprawiedliwości udzielania, jeszcze nadto temuż augustanae confessionis zgromadzeniu w tymże mieście odebrana szkoła i młodzież rozpędzona. [k. 1247v] Poraża wewnątrzności nasze okropna transakcja, w roku zaprzesz[ł]ym 1765. we Mścislawiu uczyniona, kiedy gwałtownemu tylko ich m[oś]ci w księży misjonarzew nawracaniu na unię opierające się zgromadzenie relig[i]i greckiej staro-ruskiej za buntowników poczytane, siedemdziesiąt szlachty dekretem oczewistym na garło osądzono, i tym ich do odstąpienia od wiary, ba raczej do zaprzeczenia tylko

y Sianem karmio|ny, Który okupując się Kilkaset Talarow zapłacić | musiał y w krótkim Czasie z tej Okazyi fatis cessit. | Roku Tysiąc Siedemset Piędziesiąt Dziewiątego Dnia | Siodmego Junij Jmsć Xiędza Biskupa Białoruskie|go z Czerkwi y Z Miasta ciskając kamieniem y zelzy|wymi dyfamując Słowami JXiędz Misionarz Obłoczy|n|ski z gromado szlachty, Podczas Missyi wypędzili. Wola | do Boga o zemstwą In pune zabity, na otwartym Goscin|cu w Roku Tysiąc Siedemset Piędziesiąt Trzecim | przez samego JXiędza Rubowicza Komendarza Birzanskie|go, Kaznodzieja Ewangelicki Birzanski JXiędz Moczul|ski, Przeraza serce nasze Okrutne Kanczukami Bicie y | Mordowanie, Xiędza także naszego y Augie|ła Kaznodzieja | Sołomejskiego, jadoncego do chorego z Swoiey owczar|ni w Roku Tysiąc Siedymset Szeszdziesiąt Wtorem | przez JXiędza Komendarza Popielskiego Or^o d. S. B. M. | y Jm Xiędza Andreae Augustanae Confessionis w Mies|cie J^oKMc Kownie, w Roku Tysiąc Siedemset Szes|dziesiąt Piątym Trupa na

^a Słowo po zmianie. W drukach: „Sołomickiego”.

^b W słowie litera „a” podkreślona (widocznie później) współczesnym długopisem z niebieskim tuszem, możliwe chodziło o błąd przy rozczytaniu w rękopisie: „judencego” zamiast prawidłowego „jadoncego” (bez modernizacji).

^c Możliwa lektura: „Or[d]o d. P.B.M.”, w drukach polskich jednak: „Ord. S.B.M.” Skróć ten, nie uda się z pewnością rozwinąć. W francuskojęzycznym druku aktu konfederacji w tym miejscu chodzi o jakiegoś dominikanina popielskiego: „un Dominicain de Popiel affama un de nos Ministres nommé Jaugel”, natomiast w aktach synodu dystryktowego w Birzach o gwałtach na ks. Michale Jawgielu ze strony „ks. Symona Jakszty augustyana, Ignacego Bachanowicza urzędnika dworu Popielskiego” (LMAVB, RS, f. 40, nr 1132, k. 204; por. W. Kriegseisen, *Ewangelicy polscy i litewscy...*, s. 223, przyp. 85). Ani dominikanów, ani augustianów nie można dostosować do w/w skrótu. W Popielu (lit. Papilys) – co prawda – w okresie nieco późniejszym (1764) miały klasztor Kanonicy Regularni od Pokuty, nazywani na Litwie białymi augustianami, a po łacinie (m.in.) *Fratres de Poenitentia Beatorum Martyrum*, wobec tego możliwe rozwiązanie skrótu: Or[d]o d[e] P[oenitentia] B[eatorum] M[artyrum], zob. I. Pietrzkiewicz, *Wizytacje źródłem do dziejów kultury książki w zakonach Wielkiego Księstwa Litewskiego – na przykładzie kanoników regularnych od pokuty (białych augustianów)*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Folia 322. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” 18, 2020, s. 240.

^d Pierwsza litera „K” podkreślona (widocznie później) współczesnym długopisem z niebieskim tuszem.

⁷⁶ Tj. wyznania augsburskiego.

⁷⁷ Chodzi o pogrzeb 20 IV 1765 r. mieszczanina kowieńskiego luteranina Johana Woltza, A. Lepalczyk, *Sytuacja społeczna kowieńskich ewangelików...*, s. 275–276.

⁷⁸ Franciszek Frąckiewicz, pleban rzymskokatolickiego kościoła św. Apostołów Piotra i Pawła w Kownie, *ibidem*, s. 276.

dla zachowania życia, przymuszono⁷⁹. Aleć nie tu jeszcze złość spółobywatelów naszych i zawziętość duchowieństwa rzymskiego się kończy; nie dość tych wszystkich krzywd i gwałtowności, które się miejsce[m] ś[więtym] i osobom poświęconym służbie Bożej działają. Postępowano i postąpiono tychże bezprawnych i niesprawiedliwych krokach do stanu świeckiego, osobliwie najpierwej do miejskiego, szczególnie przez to, że co do religii inaczej myślą i czynią, jak oni. W miastach królewskich, [w] których przed tym albo sami dysydenci, albo pomieszani z katolikami w magistratach znajdowali się, w przeszłym wieku niszczeni, a w terażniejszym z tychże miejsc swoich, a często i z własnego majątku bezprawnie wyzuci, [z] cechów rzemieś[ł]niczych wyłączeni i ze wszystkich swych swobód i przywilejów złupieni zostali, przez co ostatniego zrujnowania i desolowania z manufaktur i rzemiosł оголоczenia miast i miasteczek naszych litewskich, któż ze wszystkich spółobywatelów nie widzi, nie zna. Ten pożar prześladowania rozciągnął się nieznacznie tak dalece, że i nam, rodowitej szlachcie, teyże jednej Rzeczypospolitej współobywatelom^a, niezmiernie dopalać począł, bo chociaż my przez urodzenie nasze, przez prawa i przywileje kardynalne, wyżej *specifice* wspomniane (które fundamentem sameyże ojczyzny naszej nazwać śmieć można, bo razem z nami i przez nas z drugimi prerogatywami tej Rzeczypospolitej stanowią i dzielane), słodką równością z bracią naszą, rzymskimi katolikami, zaszczytami^b, do honorów, prerogatyw i wszystkich wolności sprawiedliwy wstęp i udział mamy, chociaż my powsz[e]chne z nimi równe nosimy ciężary, województw, ziem i powiatów płacemi uchwały, toż stanom Rzeczypospolitej dajemy podatki, chociaż szczerą żarliwość ku usługom królom, panom naszym, i Rzeczypospolitej pokazujemy, tak pilnie i usilnie wiary, sum[n]ienia i podczywości naszej, niczym nigdy ni[e]poszlakowanej^c (bądź Bogu dzięka),

Czmętarz prowadzącego, przez | JXiędza Plebana Kowieńskiego (tak dalecie ze y Martwemu nie przepuszczoną ciału, kiedy je na ulicy z truny wyrzu|czoną) jawnie y publicznie stałe, y zamiast jakowej | sprawiedliwosci udzielania jeszcze nadto temuz Augu|stanae Confesionis zgromadzeniu, w tymże Mieście | odebrana Szkoła y Młodzież rozpędzona || [k. 1247v] Poraza wnętrznosci nasze okropna transakcyja | w Roku zaprzeszym Tysiąc Siedemset Szeszdziesiąt | Piątym we Mscisławiu uczyniona, kiedy gwałtowne|mu tylko Ich Mcw Xięzy Misionarzow nawracaniu | nawracaniu na Unią opierające się zgromadzenie | Religi Greckiey Staro Ruskiej za Buntownikow poczy|tane Siedymdziesiąt Szlachty Dekretem Oczewistym | na Garłą osądzoną, y tym Ich do odstąpienia od Wiary | ba raczey do zaprzeczenia tylko, dla zachowania Zycia przy|muszoną. Aleć nie tu jeszcze złość spółobywatelów | naszych y Zawziętość Duchowieństwa Rzymskiego się koń|czy; nie dość tych wszystkich Krzywd y Gwałtownosci, kto|re się Mieysce S.S. y osobom poświęconym Służbie Bożej | działają. Postępowaną y postąpioną tychże bezprawnych| y niesprawiedliwych Krokach do Stanu Święckiego, | osobliwie naypierwej do Mieyskiego, Szczegulnie przez | tą, że co do Religii Inaczey myślą y czynią, jak oni, | w Miastach Królewskich, Których przed tym albo sami | dysydenci, albo pomieszani z Katolikami, w Magistrat|ach znajdowali się w przeszłym wieku niszczeni, a w teraz|niejszym z tychże Mieysc swoich, a często y z własnego | Majątku bezprawnie wyzuci, Cechów Rzemiesniczych | wyłączeni i ze wszystkich swych swobód y Przywilej|jow złupieni zostali, Przez co ostatniego zrujnowa|nia y desolowania, z manufactur y rzemiosł оголоce|nia, Miast y Miasteczek naszych litewskich, ktoz ze | wszystkich społobywatelow wszystkich nie widzi, nie | zna. Ten Pożar prześladowania rozciągnioł się nieznacz|nie tak dalece, że y nam Rodowitey Szlachcie, teyze | jednej Rzeczy

^a Słowo poprawione: „wspuł” (bez modernizacji) nadpisano, pierwotnie było: „obywatelom”.

^b Słowo poprawione: przedostatnia sylaba napisana na innej nieczytelnej.

^c Słowo poprawione: litery „p” i „sz” napisane na innych nieczytelnych.

⁷⁹ Zob. *eadem*, *O uczynku pewnych obywateli mscisławskich...*, s. 399–411.

dotrzymywali i dotrzymujemy, przecież *szczę-
gólny inordinatus zelus* duchowieństwa [k. 1248]
rzymskiego starał się przez całe przeszłe ^asto lat^a
przodki nasze podejść, ze wszystkich swobód
i dostojęństw wyzuć, i nas, ich potomstwa, w naj-
żałośniejszej położone zostawić sytuacji; czego
są nieomylnymi dowodami recessa^b sejmowe,
skargi nasze różne, przed stanami Rzeczypospo-
litej zgromadzonymi zanoszone, a nigdy nie
wysłuchane, aż nareszcie przez wszelkie sztuki
i wynalazki^c, przez nieprzelamane w starunkach^d
na sejmikach i sejmach przeszkody, a *legislatoria
et executiva potestate* podstępnie z wyrzuceniem
z izby poselskiej gwałtem posła dysydenta⁸⁰, na-
wet przeciwko zdaniu wielu prawdziwych synów
ojczyzny, rzymskich katolików, z ostatnim zgwał-
ceniem wszystkich praw i swobód naszych, zła-
maniem traktatów, postronniemi monarchami^e
też nasze wolności gwarantujących, w tym te-
raźniejszym wieku najbli[ż]sze przodki nasze
wyłączono i wypchniono, a za tym najostrejsze
przeciwko kardynalnemu stanowi szlacheckiego
prawu na nas, bez nas, ferować i stanowić zaczę-
to konstytucyje, jako wyświadczają uciążliwe
anno 1717, 1726, 1733, 1736⁸¹, z wyłączeniem
równie do [u]stanowienie [sic!] praw ^f„należących
nas z półbraci swojej^f i z ostatnim złamaniem
świętobliwej przysięgi z przodków swoich, swoim^g
i sukcesorów imieniem^h na zobopolne wieczne

Pospolitej współobywatelom niezmiernie do[pa-
łać poczoł, bo chociaż My przez urodzenie nasze
| przez Prawa y Przywileje Kardynalne, wyżej
specifi|ce wspomniane (ktorę fundamętem Sa-
mey ze Oy|czynny Naszey, nazwać śmieie można,
Bo razem | z nami y przez nas, z Drugiemi Pra-
erogatywami tey | Rzeczy Pospolitey Stanowione
y dzielane) słodką row|noscią z Bracią naszą
Rzymskimi Katolikami zasz|czyceni do Honorow
praerogatyw y wszystkich wo|ności sprawiedli-
wy wstęp y udział mamy. chociaż | My powszch-
ne z niemi rowne nosiemy ciężary, | Wojewodztw
Ziem y Powiatow Płacemi uchwały, | toz Stanom
Rzeczy Pospolitey daemy Podatki, cho|ciaż
szczerą zarliwość ku usługom Krolom Panom |
naszym, y Rzeczy Pospolitey Pokazujemy, tak
pil|nie y usilnie, Wiary, Summienia y podczy-
wosci | naszej, niczym nigdy niposzłakowanej
(bodz Bogu | dzięki), dotrzymywali y dotrzy-
mujemy, przecież | szczegulny In ordjnatus Zelus
Duchowienstwa || [k. 1248] Rzymskiego Starał
się przez całe przeszłe sto lat przodki nasze | po-
deyść, ze wszystkich swobód y dostojęstw wyzuć,
y nas, | Ich Potomstwa, w nayżałośnieyszey po-
łożone zostawić Sy|tuacyi; Czego Są nieomylni-
mi Dowodami Recessa | Seymowe, skargi nasze
ruzne Przed Stanami Rzeczy | Pospolitey zgro-
madzonymi zanoszone, a nigdy nie wysłu|chane;
az narestę przez wszelkie sztuki y wynalas|ki

^{a-a} Fragment nadpisany.

^b Litera „e” w pierwszej sylabie wyróżniona (nadpisana nad tą samą literą lub ew. inną nieczytelną) innym atramentem (tzw. ręka 2).

^c W słowie „wynalazki” (bez modernizacji) litera „s” wyróżniona innym atramentem (tzw. ręka 2).

^d Słowo poprawione: nadpisany przyimek „w”, litera „n” napisana na literze „z” (tj. „w starunkach” zamiast „staruzkach”) – wszystkie zmiany dokonane innym atramentem (tzw. ręka 2).

^e Część słowa (druga i trzecia litery – „on”) podkreślona (widocznie później) współczesnym dłu-
gopisem z niebieskim tuszem, chodziło prawdopodobnie o oznaczenie osobliwości ręki pisarza.

^{f-f} Fragment poprawiony (wersja poprzednia niejasna): poprawione końcówki słów „należących”, „nas”, „swoiey”.

^g Słowo nadpisane.

^h Słowo napisane na innym, nieczytelnym.

⁸⁰ Poseł i miecznik wieluński Andrzej Kromno Piotrowski (ok. 1680–1736), usunięty jako kalwin z sejmu grodzieńskiego 5 X 1718, zob. W. Szczygielski, *Piotrowski Andrzej h. Kromno*, w: PSB, t. 26, Wrocław etc. 1981, s. 459–460; *Urzednicy wielkopolscy XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. A. Bieniaszewski, t. 2: *Ziemie: łączyczka, sieradzka i wieluńska*, Kórnik 1993, s. 217, 281.

⁸¹ Konstytucje te na podstawie VL, ed. 2, t. VI, s. 242, 254, 581, 622, 656, 677 szczegółowo omówił Wojciech Kriegseisen, *Ewangelicy polscy i litewscy...*, s. 44–49.

dotrzymanie uczynionej stanowione sancyta. Do takowej tedy nieszczęśliwej przyprowadzeni sytuacji niepojednokrotnie najjaśniejszym monarchom polskim i prześwietnym Rzeczypospolitej stanom przez^a różne sposoby te nasze przekładaliśmy krzywdy, szukaliśmy wrócenia niesłusznie odebranych, a krwią przodków naszych nabytych zaszczytów, ale zamiast sprawiedliwych względów wszystkich, które tylko być mogą zmyślone i czynione, doznawać musieliśmy [k. 1248v] przykrości, tak dalece, że w kraju naszym ten się prawdziwie mógł nazwać nieszczęśliwym, kto się dysydentem urodził. W żadnym sądzie sprawiedliwości, w żadnych krzywdach satysfakcyi, choćby przy najsprawiedliwszej sprawie, dla tego, że inną do nieba idziemy drogą, mieć nam rzecz^b zgola nie można była. Przez co wiele najdotatniejszych familij do ubóstwa, do nikczemności i ostatniej przyszło zguby^c. My przecież i te wszystkie bezprawia przez półwieku przeszłe cierpliwie znosząc, należytych^d milej ojczyźnie naszej kiedyż tedy spodziewaliśmy się względów. Ale kiedy ostatnia *convocationis* sejmku 1764 już nas o garło przywiodła konstytucya⁸², kiedy nam cień nawet wolności umknęła^e i ledwo z najpodlejszym w Rzeczypospolitej nie porównała stanem, dopiero wszelkich użyć musieliśmy środków do podźwignienia praw, wolności, przywilejów i swobód naszych,

przez nieprzełamane w Starunkach na Seymi|kach y Seymach przeskody, a legislatoria et | executiva potestate podstępnie z wyrzuceniem | z Izby Poselskiej gwałtem posła Dysydęta, nawet | przeciwko Zdaniu wielu Prawdziwych Synów Oy|czyzny Rzymskich Katolików, z ostatnym zgwał|ceniem wszystkich Praw y swobód naszych, zła|maniem traktatów, postrąnami Monarchami, tez | nasze wolności gwarantujących w tym terazniejszym | wieku, naybliższe Przodki nasze, wyłączoną y wypchnio|ną; a za tym nayostrzejsze przeciwko Kardynał|nemu Stanu Szlacheckiego Prawu na Nas | bez nas ferować y stanowić zaczęto, Konstytu|cyie jako wyswiadczać uciążliwe anno Ty|Siąć Siedymset Siedymnastego. Tysiąc Się|demset Dwudziestego Szostego. Tysiąc Się|dem Trzydziestego Trzeciego. Tysiąc Siedem|set Trzydziestego Szostego z wyłączeniem row|nie, do Stanowienie Praw należących nas z | Pul Braci swojei, y z ostatnim złomaniem | Świątobliwej Przysięgi, z Przodkow swoich | swoim y Sukcessorow Imieniem na zobopolne wiecz|ne dotrzymanie uczynionej stanowione San|cyta. Do takowej tedy nieszczęśliwej przyprowadzeni sytuacji niepojednokrotnie| Nayiasniejszym Monarchom Polskim y Przes|wietnym Rzeczy Pospolitej stanom przez | ruzne sposoby, te nasze przekładaliśmy | krzywdy, szukaliśmy wrócenia, niesłusz|nie odebranych,

^a Dwuznak „rz” w słowie podkreślony (widocznie później) współczesnym długopisem z niebieskim tuszem, chodziło prawdopodobnie o oznaczenie osobliwości ręki pisarza.

^b Następnie innym atramentem (tzw. ręka 2) skreślone: „zgo”.

^c Innym atramentem (tzw. ręka 2) w słowie „zkączone” (bez modernizacji) do pierwszej litery dopisany tzw. ogonek, żeby podkreślić, że to jest litera „z”, a nie „s”.

^d Słowo poprawione: innym atramentem (tzw. ręka 2) w przedostatniej sylabie „y” napisane na „e” („należytych” zamiast „nalezetych”).

^e Litera „k” wyróżniona innym atramentem (tzw. ręka 2).

⁸² Wprost o karze śmierci dla dysydentów w ustawach tego sejmku nie wskazywano, trudno więc powiedzieć o którą z dwóch konstytucji tu chodziło: *Spisanie się przy wierze Świętej Katolickiej* (potwierdzono wcześniejsze prawa i konstytucje na rzecz Kościoła Katolickiego obu obrządków, w tej liczbie zabronienie konwersji, bez osobnego jednak o tym wskazywania); czyli *O dysydentach* (gwarantowano ich bezpieczeństwo (tylko) w dobrach dziedzicznych), zob. VL, ed. 2, t. VII, s. 2–3. Władysław Konopczyński w biogramie Jana Jerzego Grabowskiego (*op. cit.*, s. 494) wskazuje, że jeszcze zanim został marszałkiem konfederacji śluckiej groził mu proces i kara śmierci z powodu zatargów z litewską Komisją Wojskową. Być może akt konfederacji odzwierciedla właśnie to zagrożenie.

prosiłiśmy na świeżo skończonym^a sejmie⁸³ najjaśniejszego króla j[m]ci^b, Pana Naszego Miłościwego, i prześwieatnych stanów jak najpokorniej przez podane *in scriptis* supliki z dowodnym wyrażeniem prawności, na fundamentalnych prawach krajowych^c ogrootowanej, o należyłą poprawę losów naszych w miłej ojczyźnie naszej⁸⁴, łączyły *in virtute* traktatów z Rzeczpospolitą postronne potencyje swoje wielkie interesowania się, ale i te wszystkie kroki żadnej należytej nie miały względności i nasze najsprawiedliwsze i najprawniejsze nieuskuatecznione zostały żądania. A nadto, za to, żeśmy się prosić wazyl, pociąganiem do trybunałów *pro crimine quasi perduellionis*, wycięciem i zupełnym wyniszczeniem grozili i grozą; tak tedy niebezpiecznie między zgubą a ostatnim ratowania się sposobem położeni, manifestujemy się przed Bogiem, niewinności umysłów i czystych intency naszych świadkiem [k. 1249] i sędzią, przed najjaśniejszym królem, Panem Naszym Miłościwym, i przed otczynną całą, iż żadną inną przyczyną, lecz szczególną ubezpieczenia praw wolności, równości^d, wiary, honoru, zdrowia i substancyi, ten ściśly między sobą dla obrony naszej uczyniliśmy związek, upewniając siebie wzajemnie i przysięgą obowiązując się, iż praw, swobód i przywilejów, i wolności naszych, tam *in spiritualibus quam in secularibus* do ostatniej krople krwi [sic!] nieodstępnie bronić będziemy. Wzywamy^f

a Kwią Przodkow naszych | nabytych, zaszczytów, ale zamiast sprawiedliwych względów wszystkich, ktore | tylko bydz mogą zmyślone y czynione, | doznać musielismy || [k. 1248v] przykroscy, tak dalece ze w kraju naszym | ten się prawdziwie mógł nazwać nieszczęśliwym kto się dysidentem urodził w Zadnym | Sądzie Sprawiedliwosci w zadnych Krzywdach | satysfakcyi chocby przy naysprawiedliwszej sprawie dla tego ze Inną do Nieba jdziemy drogą, mieć nam rzecz zgola nie można była. | Przez co wiele naydoatniejszych familij | do ubostwa do nikczemności y do ostatniej przyszło zguby. My przeciez y te wszystkie bezprawa przez pu wieku przeszłe cierpliwie znosząc, | należytych Miłej Otczynnie naszey kiedyz | tedyz spodziewalismy się względów, ale kiedy | ostatnia Konwoctionis Seymu Tysiąc | Siedemset Szeszdziesiąt Czwartego już nas | o garło przywiodła Constytucya kiedy nam | Cien nawet wolności umknęła, y ledwo z nay|podlejszym w Rzeczy pospolitey nie porówna|ła stanem, dopiero wszelkich użyć musielismy Szrodkow do podzwignienia Praw wolności Przywilejow y Swobod naszych. Pro|sylimy na Swiezo złączonym Seymie Nay|jasniejszego Krula Jmci Pana naszego Miłościwego y prześwieatnych stanow jak nayspokorniej | przez podane In scriptis Supliki z Dowodnym | wyrażeniem Prawności na fundamentalnych | Prawach Kraiowych o ogrootowanej o nale|żyty

^a Innym atramentem (tzw. ręka 2) w słowie do pierwszej litery „z” dopisany tzw. ogonek, żeby podkreślić, że to jest litera „z”, a nie „s”.

^b Nadpisano.

^c Słowo poprawione: „i” napisane na „y” („kraiowych” [bez modernizacji] zamiast „kraiowych”).

^d Innym atramentem (tzw. ręka 2) litera „l” przetworzona w „ł” (dodana kreska).

^e Słowo poprawione: pierwsza litera „r” napisana na „w” (na początku przewidywano inne słowo).

^f Innym atramentem (tzw. ręka 2) w słowie do litery „z” dopisany tzw. ogonek, żeby podkreślić, że to jest litera „z”, a nie „s”.

⁸³ Sejm z 1766 r. pod łaską Celestyna Czaplica.

⁸⁴ 27 X 1766 J. Konisski z trzema z nieznanymi z imienia dysydentami podali rękopiśmienną petycję do Stanisława Augusta, która niezwłocznie została wydrukowana z imionami Konisskiego i 41 ewangelików: *Libellus supplex Serenissimo ac Potentissimo Stanislao Augusto, Regi Poloniae, Domino Nostro longe Clementissimo, & Illustrissimis Confoederatae Reipublicae Ordinibus in Solemnibus Comitibus Anno 1766 humillime & reverenter exhibitus* (pol. Pokorna prośba Najjasniejszemu Stanisławowi Augustowi Królowi Polskiemu Panu Naszemu Miłościwemu y Prześwieatnym Najjasniejszej zkonfederowanej Rzeczypospolitey Stanom na Seymie Roku 1766 zಾನiesiona), [s.l.: s.n., 1766] – [4] k.; 2°, zob. w kwestii tego druku: Z. Zielińska, *op. cit.*, s. 575.

zatem na fundamencie traktatów publicznych mocnej protekcji tych potencji, które gwarantowały nasze prawa, swobody i wolności, mianowicie najjaśniejszej imperatorowej jejmości całej Rosji, także najjaśniejszych królów ichmościów szwedzkiego⁸⁵, angielskiego, pruskiego i duńskiego, jak najpokorniej upraszając tych monarchów, żeby protekcją swoją zaszczyścić raczyli nasze wolności i przywileje, według tenoru zaszłych w tym punkcie traktatów. Oświadczamy się przed Bogiem i Światem, że ten nasz związek nie przeciwko religii rzymskiej katolickiej i jej obrządków^a, która y które żeby *circa iura sua antiqua* zachowane były, pragniemy, byleby nasze gruntowne prawa naruszone nie były; nie przeciwko najjaśniejszemu królowi jegomości, Panu Naszemu Miłościwemu, szczęśliwie nam panującemu, którego dostojęstwa i majestatu do ostatniego tchu nie odstąpimy i przy nim obstawać będziemy; nie przeciwko prawdziwym ojczyzny synom – ale przeciwko [k. 1249v] gwałcicielom przysięgi przodków swoich, równości i wolności; przeciwko wzruszycielom pokoju zewnętrznego. Oświadczamy się przy tym spółbraci naszym a dobrym patriotom wyznania rzymskokatolickiego, że jesteśmy stałej i zupełnej chęci jednomyślniełożyć staranie w tym wszystkim, co się ściąga do bezpieczeństwa swobód naszych spółnych i wolności sumnienia każdego obywatela. Zapraszamy ich oraz aby się łączyć z nami raczyli, do utrzymania praw *respective* dla każdego należących i wszystkim uniwersalną wolność utrzymujących. Subsella wszelkie, tak *supremum* Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego, jako i inne po województwach i powiatach, żeby się *solito usu* kontynuowali, nie tylko nie przeszkadzamy, lecz owszem, ich powagę i bezpieczeństwo utrzymywać będziemy,^b za marszałka^b zaś tej konfederacji naszej *unanimi voto* jaśnie Gralmożnego jegomości pana Jana z Konopnice Grabowskiego generała majora

Poprawę losow naszych w Miłej Oy|czyźnie Naszey Łączyły *In virtute* trak|tatów z Rzeczą Pospolitą postrane Potencyie | swoje wielkie Interessowania się, ale y te | wszystkie Kroki Zadnej należytej nie miały względnosci, y nasze naysprawiedliwsze | y naysprawiedliwsze nieuszkodzone zostały za|dania, a nadto za to zesmy się Prosić wazyli po|ciąganiem do Trybunałów *Pro crimine quasi | perduellionis* wycięciem y Zupełnym wynisz|czeniem Grozili y Grozą, tak tedy niebezpie|cznie między zgubą a ostatnym ratowania | się sposobem polozeni Manifestujemy | się, przed Bogiem niewinnosci umysłów | y wszystkich Intencyi naszych Swiadkiem || [k. 1249] y Sędzią przed Nayjasniejszym Krulem Panem | naszym Miłościwym y przed Oyczną Całą y z | Zadną Inną Przyczyną lecz szczególną ubes|pieczenia Praw Wolnosci Rownosci i Wiary Honoru Zdrowia y Substancyi ten scisły Mię|dzy sobą dla obrony naszey uczynilismy | związek upewn|niając siebie wzajemnie y Przy|sięgą obowiązując się, Iz Praw Swobod y | Przywilejow y wolnosci naszych, tam *In spiri|tualibus quam In secularibus* do ostat|niey krople krwi nieodstempnie bro|nic będziemy, Wzywamy zatem na Fun|damencie Traktatów Publicznych Moc|ney Protekcji tych Potencyi Ktore gwa|łętowały nasze Prawa swobody y wolno|scy Mianowicie Nayjasniejszey Impera|torowej Jejmosci całej Rosseyi także Nay|jasniejszych Królów Ich Mosciow Swie|dz|kiego Angielskiego Pruskiego y Dunskiego | jak Nayspokorniej upraszając tych Monarchow żeby Protekcją Swoją zaszczyścić | Raczyli Nasze wolnosci y Przywileje | według thenoru Zaszłych w tym Punkcie | traktatow Oświadczamy się przed Bo|giem y Swiatem ze ten nasz Związek nie | przeciwko Religij Rzymskiej Katolickiej, y Jej obrządkow, Która y Które ze|by *circa Iura sua antiqua* zachowane | były pragniemy byleby nasze gruntow|ne Prawa naruszone nie były nie Przeciwo|ko Nayiasniejszemu Krulowi Jegomos|ci

^a Innym atramentem (tzw. ręka 2) w słowie do litery „z” dopisany tzw. ogonek, żeby podkreślić, że to jest litera „z”, a nie „s”.

^{b-b} Fragment podkreślony (widocznie później) współczesnym długopisem z niebieskim tuszem.

⁸⁵ W pierwotnej wersji aktu, przedłożonego do rozpatrzenia w Petersburgu, król Szwecji nie został wymieniony (zob. przyp. 27).

od kawalerii wojsk Wielkiego Księstwa Litewskiego i pułkownika Jego Królewskiej Mości⁸⁶ obraliśmy, przydawszy kredensowanych wielmożnych ichmościów panów konsyliarzów. A żeby ten akt konfederacji miał więcej mocy, rękami go naszymi podpisaliśmy.

Działo się w Słucku, roku 1767, miesiąca marca 20 dnia. U tego instrumentu [k. 1250] konfederacyjnego na trzech arkuszach nie[z]szytych pisanego tak podpis marszałka konfederackiego, jako też konsyliarzów, tudzież pospolstwa *dissidentium in haec verba*:

Jan z Konopnice Grabowski mars[za]łek konfederacji dysydentów Wielkiego Księstwa Litewskiego, generał major i pułkownik Jego Królewskiej Mości; Jerzy Koniszki^a episkop białoruski, konsyliarz konfederacji; Tomasz z Konopnice Grabowski generał lejtnant[ant] wojsk Wielkiego Księstwa Litewskiego, konsyliarz konfederacji⁸⁷; Marcin Ottenhauz konsyliarz konfederacji⁸⁸; Krzysztof Reybnit[t]z⁸⁹ generał major wojsk Wielkiego Księstwa Litewskiego, konsyliarz konfederacji⁹⁰; Stefan z Konopnice

Panu Naszemu Miłosciwemu szczerze Nam Panującemu Ktorego Dostojęstwa y Majestatu do ostatniego thu | nie odstąpiemy y przy nim obstawać bę[diemy] nie przeciwko prawdziwym | Oyczyzny Synom ale przeciwko || [k. 1249v] gwałcicielom przysięgi Przodków swoich | równości y wolności, przeciwko wzruszycielom Pokoju zewnętrznego oświadczamy | się przy tym społ Braci naszym a dobrym | Patriotom wyznania Rzymską Katolickie[go] ze jesteśmy stałej y Zupełnej Chęci jedno Mislne łożyć staranie w tym wszystkim co się sściaga do Bezpieczeństwa swoj[ego] bod naszych spólnych y wolności Sumnie[nia] każdego Obywatela zapraszamy ich | oraz aby się łączyć z nami Raczyl[by] do utrzymania Praw Respective dla każdego na[le]żących y wszystkim uniwersaln[ą] wolno[ść] utrzymujących Subsella wszelkie | tak supremum Trybunału Głownego | Wielkiego Księstwa Litewskiego jako | y Inne po Wojewodztwach y Powiatach | żeby się solito usu kontynuowali nie tyl[ko] nie przekadamy lecz owszem Ich po[wagę] y bezpieczeństw[em] utrzymywać bę[diemy] | Za Marszałka

^a W drukach: Jerzy Koniski (biogram zob. przyp. 70).

⁸⁶ Jan Jerzy Grabowski (zm. 1789), generał major, pułkownik regimentu pińskiego kawalerii narodowej, później generał-lejtnant, generał-inspektor wojsk litewskich, 20 III 1767 został marszałkiem konfederacji słuckiej, mimo zaangażowania w kwestie dysydencką został dalej powiązany z dworem królewskim, głównie poprzez drugą żonę katoliczkę Elżbietę z Szydłowskich, która była kochanką Stanisława Augusta (Grabowski zawarł z nią związek małżeński w 1769); w 1770 został aresztowany przez konfederatów barskich, przebywał w areszcie na Słowaczynie; po wyzwoleniu odszedł od aktywnego życia politycznego; był fundatorem i kolatorem zboru w Izabelinie, dzieci z pierwszego małżeństwa z kalwiną Anną (może Joanną) z Gruszczyńskich chrzcili w Kojdanowie i Kopylu, zob. W. Konopczyński, *Grabowski Jan Jerzy*, w: PSB, t. 8, s. 494–495; S. Konarski, *op. cit.*, s. 95.

⁸⁷ Tomasz Marcjan Grabowski (ur. 1720), syn Stefana i Teodory ze Stryeńskich; według G. Wolana (LMAVB, RS, f. 139, nr 904, list do A.M. Sapiehy, Słuck, 21 III 1767 r., k. 13–14) – starszy brat Jana Jerzego (zob.); S. Konarski (*op. cit.*, s. 94, 96) pisze o nim jako generał-majorze wojsk litewskich 1755–1758, małżonku Anny z Różyckich (zm. 1762); on też przywołuje informacje o Tomaszu Grabowskim, generale wojsk litewskich 1763–1771, w 1763 ożenionym z Dorotą z Ottenhauzów (nie jest zatem jasne, czy chodzi o dwóch Grabowskich czy o tę samą osobę).

⁸⁸ Marcin Ottenhauz, prawdopodobnie znany także z imienia Marcjan (ok. 1712–1793), syn Jana i Jadwigi ze Szwykowskich, brat Stefana (zob.), podkomorzyc, następnie podkomorzy derpski (dorpcki), wdowiec po Konstancji z Krasińskich (zm. 1764), zob. S. Konarski, *op. cit.*, s. 225–226; *Urzędnicy inflanccy XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Mikulski, A. Rachuba, Kórnik 1994, s. 258.

⁸⁹ Nazwisko poprawione, pierwotnie było Leybniz (ew. Leybtz); w drukach: Reybnitz.

⁹⁰ Krzysztof Albrecht von Reibnitz (1713 – przed 1784), luterań, generał major wojsk litewskich, należał razem z bratem Leopoldem (zob.) i synem Stanisławem (zob.) do kurlandzkiej linii rodu

Grabowski^a konsyliarz konfederacji, m.p.⁹¹; Bogusław Korwin Krasieński konsyliarz konfederacji, m.p.⁹²; Felician z Kalinowej Zaremba konsyliarz konfederacji⁹³; Jan z Rayska Rayski konsyliarz konfederacji⁹⁴; Michał z Prystanek^b Przystanowski konsyliarz konfederacji⁹⁵, m.p.; Samuel Łaniewski Wołk major i konsyliarz konfederacji⁹⁶; Jerzy Łaniewski Wołk konsyliarz konfederacji⁹⁷; Jan Grodkowski⁹⁸ konsyliarz konfederacji⁹⁹; Jan

zas tey Konfederacyi Na|szezey unaniami Voto Jasnie Wielmoznego | Jegomość Pana Jana z Konopnicy Grabo|wskiego Generała Majora od Kawa|lerii Woysk Wielkiego Xięstwa | Litewskiego y Pułkownika Jego Kro|lewskiej Mosci Obralismy, Przydawszy | Kredensowanych Wielmożnych Ichmos|ciow Panow Konsyliarzom, a zeby ten Akt Confederacyi miał więcej mocy | rękami go naszymi podpisalismy. Dzi|ało się w Slucku Roku

^a Końcówka „k” w nazwisku wyróżniona tym samym atramentem (ew. dopisana).

^b Słowo poprawione: litera „n” napisana na innej nieczytelnej.

Reibnitzów, zob. R. Sękowski, *Herbarz szlachty śląskiej*, t. 7: *Pr-Reibold*, Opole 2000, s. 438, <https://obc.opole.pl/dlibra/publication/19435/edition/18181/content> (dostęp: 26 XI 2024).

⁹¹ Szymon Konarski (*op. cit.*, s. 95) w odniesieniu do tych lat nie wymienia innego Stefana Grabowskiego, prócz stolnika wołkowyskiego w latach 1756–1770, małżonka Zofii ze Szretterów, właściciela Siemianowic, zmarłego tam w 1770 r. (w akcie konfederacji stolnikostwo jednak nie jest wskazane).

⁹² Bogusław Korwin Krasieński, 1763–1765 starosta nowosiółkowski, małżonek Dototy z Wołków (ślub w Kopysiu, 1763) i być może, Anny ze Szretterów (zm. 1758), zob. S. Konarski, *op. cit.*, s. 153–154.

⁹³ Felician Zaremba, konsyliarz i delegat konfederacji słuckiej do Stanisława Augusta, zob. *Mowa do Nayaśnieszego Króla JMCi Stanisława Augusta Miana w R. 1767. d. 28. Kwietnia Przez J. P. Felicjana z Kalinowey Zarembę Delegowanego z J. P. Samuelem Łaniewskim Wołkiem Maiorem J.K.Mci Od Konfederatów Dissidentów W.X.L.* [s.l.: s.n., 1767] – [4] k.; 2° (BCz, rkps 1693, b.pag.); trudno powiedzieć, czy chodzi jednocześnie o rzekomego podczaszego czernihowskiego 1753–1767, zmarłego po 1794, zob. S. Konarski, *op. cit.*, s. 338; *Urzednicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Janas, W. Kłaczewski, Kórnik 2002, s. 174, 340.

⁹⁴ Być może chodzi o byłego stolnika brzeskiego (1746) i 1750–1796 stolnika chełmskiego (zm. 1796), zob. S. Konarski, *op. cit.*, s. 251; *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 8: *Ziemia brzeska i województwo brzeskie XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, T. Jaszczółt, A. Radaman, P.P. Romaniuk, A. Macuk, A. Danilczyk, A. Haratym, Warszawa 2020, s. 193, 380; por. *Urzednicy województwa bęlskiego i ziemi chełmskiej XIV–XVIII wieku*, oprac. H. Gmiterek, R. Szczygiel, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1992 (brak nazwiska).

⁹⁵ Prawdopodobnie chodzi o cześnika chełmińskiego, syna Jerzego, wójta kiejdańskiego, i Heleny z Wołków, ur. 1719, zm. 1779, małżonka Konstancji ze Śmietanków, zob. S. Konarski, *op. cit.*, s. 246.

⁹⁶ Samuel Łaniewski Wołk, kapitan gwardii konnej litewskiej 1756–1763 (w 1767 major), brat Władysława (zob. niżej), małżonek Anny z Oborskich; razem z Felicianem Zarembą (zob.) został wysłany jako delegat konfederacji słuckiej do Stanisława Augusta, zob. S. Konarski, *op. cit.*, s. 328 (być może, o niego chodzi również na s. 329: pułkownik J.K.M., a następnie wojsk rosyjskich, zm. 1780).

⁹⁷ Prawdopodobnie stolnikowicz nowogrodzki, zm. 1772 (żona – Teodora z Cedrowskich), zob. S. Konarski, *op. cit.*, s. 328.

⁹⁸ W drukach oraz według nazwisk S. Konarskiego, *op. cit.*, s. 98: Grotkowski.

⁹⁹ Prawdopodobnie Jan Grotkowski (zm. 1802), cześnik (rzekomy?) starodubowski (1763), zob. S. Konarski, *op. cit.*, s. 98; *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 4: *Ziemia smoleńska i województwo smoleńskie. XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, P.P. Romaniuk, Warszawa 2003, s. 193, 242.

Stryjeński^a konsyliarz konfederacy¹⁰⁰; Ludwik Bronikowski konsyliarz kon[federacyi]¹⁰¹; Kazimierz Gołuchowski^b konsyliarz kon[federacyi]¹⁰²; Jan Korwin Krasieński kon[syliarz] kon[federacyi]¹⁰³, m.p.; Jan Ciehański kon[syliarz] kon[federacyi]¹⁰⁴; Krzys[z]tof z Glinnika Gliński konsyliarz y sekr[etarz] kon[federacyi]¹⁰⁵. *Dissidentium* W[ielkiego] Ks[ięstwa] L[i]t[ewskiego] o m. p. p. Stefan Ottenhauz^c podko[morzyc] der[pski]¹⁰⁶; Thom[asz] Korwin Krasieński st[a]r[ości] hom[elski]¹⁰⁷; Leopold Reybn[it]z generał adhutant B[uławy] W[ielkiej] Ks[ięstwa] Lit[ewskiego]¹⁰⁸; Władysław Łaniewski Wólk

Tysiąc Się|demset Szeszdziesiątego Siod|mego Miesiąca Marca Dwudziestego Dnia U tego Instrumentu || [k. 1250] Konfederacyjnego na Trzech Arkuszach nieszy|tych pisanego tak podpis Marszałka Konfede|rackiego jako też Konsyliarzów tudzież Pospol|stwa Dysydencyum In haec verba Jan z | Konopnice Grabowski Marszałek Konfederacyi Dysydentów Wielkiego Xięstwa | Litewskiego, Generał Major y Pułkow|nik Jego Krolewskiej Mosci Jerzy Ko|niszki Episkop Białoruski Konsy|liarz Konfederacyi. Tomasz z Konop|nice Grabowski Generał Leytt. Woysk | Wielkiego Xięstwa Litewskiego Konsy|liarz

^a Por. S. Konarski, *op. cit.*, s. 283: Stryjeński h. Tarnawa.

^b Nazwisko poprawione: pierwsze dwie litery napisane na innych nieczytelnych; w trzeciej sylabie litera „o” nieczytelna z powodu uszkodzenia karty.

^c W nazwisku litery „en” wyróżnione, ew. napisany na innych nieczytelnych innym atramentem (tzw. ręka 2).

¹⁰⁰ Być może Jan Paweł Stryjeński, mąż Heleny z Bronikowskich, 1726–1757 stolnik żmudzki, S. Konarski, *op. cit.*, s. 284; *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 3: *Księstwo Żmudzkie XV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, P.P. Romaniuk, A. Haratym, Warszawa 2015, s. 274, 357.

¹⁰¹ Być może małżonek Zofii Jeniczówny (od 1752), zob. S. Konarski, *op. cit.*, s. 30 (brak innej informacji).

¹⁰² Prawdopodobnie małżonek Elżbiety z Przyborowskich (od 1764), pochowany w Słucku w 1791, wymieniony jako „podz”[czaszy?] ziemi nurskiej, zob. S. Konarski, *op. cit.*, s. 89.

¹⁰³ Jan Korwin Krasieński (1728?–1779), prawdopodobnie syn Mikołaja i Zofii z Sienickich, brat Tomasza (zob.), starosta homelski (jak ostatnio ustaliła A. Lepalczyk) oraz pokulbicki (według Konarskiego), od 1764 r. wieloletni rezydent litewskich dysydentów w Petersburgu, jedna z głównych osób w procesie komunikowania z nimi Katarzyny II i Panina (żona – Joanna ze Szretterów), zob. S. Konarski, *op. cit.*, s. 153; W. Krieger, *Evangelicy polscy i litewscy...*, s. 254, Z. Zielińska, *op. cit.*, s. 54, 156, 265, 557, 563; A. Lepalczyk, *Między Rzeczpospolitą a Rosją. Konfederacje dysydencje 1767–1768*, maszynopis doktoratu, Uniwersytet im Adama Mickiewicza, Poznań 2023, s. 213.

¹⁰⁴ Jan Ciehański (? ok. 1696–1771), prawdopodobnie rzekomy obożny starodubowski, żonaty (od 1730) z Joanną z Ręczyńskich, zob. S. Konarski, *op. cit.*, s. 225–226.

¹⁰⁵ Krzysztof Gliński (zm. 1807), według S. Konarskiego porucznik (1761), podpułkownik (1785), pułkownik (1792) wojsk litewskich, mieszkał w Kosiczach Większych (żona – Teofila z Gołuchowskich), zob. S. Konarski, *op. cit.*, s. 87.

¹⁰⁶ Stefan Ottenhauz (1714–1802), syn Jana, podkomorzego derpskiego (dorpackiego) 1709–1715, i Jadwigi ze Szwykowskich, małżonek Reginy z Niezabytowych, zob. S. Konarski, *op. cit.*, s. 225–226.

¹⁰⁷ Tomasz Korwin Krasieński (ur. 1725), syn Mikołaja, starosty homelskiego 1715–1720, i Zofii z Sienickich, wdowiec po Joannie z Gruszeńskich (zm. 1763), zob. S. Konarski *op. cit.*, s. 153–154.

¹⁰⁸ Leopold von Reibnitz (zm. po 1775), generał adiutant buławy wielkiej litewskiej, brat Krzysztofa (zob.), *Oficerowie wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego: 1777–1794: spisy: sztab, kawaleria, artyleria, wojska inżynierskie i piechota*, oprac. M. Machynia, V. Rakutis, C. Srzednicki, Kraków 1999, s. 14, 32; R. Sękowski, *Herbarz szlachty śląskiej*, t. 7, s. 438.

st[a]r[osta] ziemkowski, m. p.¹⁰⁹; Samuel Łaniewski Wołk stolnikowicz? nowogr[odzki]¹¹⁰; Stanisław Reybnitz [k. 1250v] generał adiutant Komisji W[ojskowej] W[ielkiego] Ks[ięstwa] L[i]t[ewskiego]¹¹¹; Stefan Olenski^a, m. p.; Michał Ginot Kónciewicz; Jan Ciechański^b; Jan Aleksander Pako[s]z^c; Piotr Chomentowski; Stanisław Hazler m.p.; Krzys[z]tow Ciechański; Ludwik Wilamowicz; Jan Stanielewicz^d; Jan Ciechański; Stefan Siedjugrodzki [sic!]^e; Michał Pawłowicz; Hrehori Osmołowski^f; Hrehori Switycz; Jakub Hałkowski; Jan Hałkowski; Gabr[i]el Perehut^g; Michał Białobłocki; Stefan z Betkowa Sponek [sic!]^h; Jan Reczynski; Władysław Kurnatowskiⁱ; Stefan Piasecki; Adam Olenski konsyliarz konfederacyi¹¹²; Marcin z Młodzianowa^j Gruszewski kuhmistrzowicz Wielkiego Księstwa Litewskiego¹¹³;

Konfederacyi. Marcin Otenhauz | Konsyliarz Konfederacyi. Krzystof Reyb|niz Generał Major Woysk Wielkiego Xię|stwa Litewskiego Konsyliarz Konfede|racyi. Stefan z Konopnice Grabowski | Konsyliarz Konfederacyi mp Bogusław | Korwin Krasinski Konsyliarz Konfede|racyi mp Felician z Kalinowey Zarem|ba Konsyliarz Konfederacyi Jan Zrayska | Rayski Konsyliarz Konfederacyi. Michał | z Prystanek Przystanowski Konsyliarz | Konfederacyi mp Samuel Łaniewski | Wołk Major y Konsyliarz Konfede|rcyi Jerzy Łaniewski Wołk Konsyliarz | Konfederacyi. Jan Grodkowski Konsy|liarz Konfederacyi. Jan Stryenski | Konsyliarz Konfederacyi Ludwik | Bronikowski Konsyliarz Kon. Kazimierz | Gołuchowski Konsyliarz Kon. Jan Kor|win Krasinski Kon. Kon. mp Jan | Ciechanski Kon. Kon. Krzystof z Gli-

^a W drukach: Olenski, Olenski (warianty tego nazwiska według S. Konarskiego, *op. cit.*, s. 219: Olędzki, często Olenski, czasem Olendzki, Olęski, Olenski i Oleński).

^b W drukach (tu i dalej) i według nazwisk S. Konarskiego, *op. cit.*, s. 52: Ciechański.

^c W drukach i według nazwisk S. Konarskiego, *op. cit.*, s. 230: Pakosz.

^d Według nazwisk S. Konarskiego, *op. cit.*, s. 281: Stanilewicz. W drukach (widocznie błędnie): Stancelewicz.

^e Możliwa lektura: Siedzngrodzki, ew. Siedzmgradzki. Prawdopodobnie w aktykacji omyłka kopiarza. W drukach: Sedmigrodzki (i według nazwisk S. Konarskiego, *op. cit.*, s. 274: Siedmiogrodzki, często Siedmigrodzki).

^f Nazwisko poprawione: litera „o” w drugiej sylabie napisana na literach „ie”, pierwotnie było Osnielowski (tutaj i w wypadku dalszych trzech nazwisk chodzi o prawosławnych z woj. mściławskiego, zob. wstęp: Lista sygnatariuszy).

^g Możliwa lektura: Perehud. W drukach: Perehud (natomiast brak każdej wersji tego nazwiska u S. Konarskiego – najprawdopodobniej chodzi o piątym prawosławnym wśród świeckich uczestników konfederacji, zob. wstęp: Lista sygnatariuszy).

^h Widoczna omyłka kopiarza. W drukach i według nazwisk S. Konarskiego, *op. cit.*, s. 279: Spinek.

ⁱ W drukach: Władysław z Bytnia Kurnatowski, zob. także przyp. 50.

^j Słowo poprawione: nadpisana litera „a” (natomiast prawidłowa forma nazwiska według S. Konarskiego, *op. cit.*, s. 100: Grużewski).

¹⁰⁹ Władysław Łaniewski Wołk (zm. 1787), starosta ziemkowski, małżonek Joanny z Grużewskich (od 1768), zob. S. Konarski, *op.cit.*, s. 328–329.

¹¹⁰ Samuel Łaniewski Wołk (zm. 1778) stolnikowicz, później nazywany również stolnikiem nowogrodzkim, małżonek Joanny z Wołków, zob. S. Konarski, *op. cit.*, s. 329.

¹¹¹ Stanisław von Reibnitz (1745–1787), syn Krzysztofa Albrechta (zob.), małżonek Luizy von Knabenau, zob. R. Sękowski, *Herbarz szlachty śląskiej*, t. 7, s. 438.

¹¹² Prawdopodobnie starosta wiksniński, zm. 1785 (żona – Ludwika z Gołuchowskich), zob. S. Konarski, *op. cit.*, s. 221.

¹¹³ Prawdopodobnie: Marcin Ludwik Grużewski (1700–1775), syn Jakuba, kuchmistrza WKL, i Anny z Potockich, małżonek Joanny z Gintowtów (od 1747); patron zboru w Kielmach, zob. S. Konarski, *op. cit.*, s. 100–101.

Bogusław z Kalinowa Zaremba oberst[lietnant] Jego K[rólewskiej] Mości¹¹⁴; Aleksander z Kalinowej Zaremba kapitan wielki-rosyjski¹¹⁵; Wawrzyniec Putkamer g[enerał] l[ejtnant] b[uławy] w[ielkiej] Wielkiego Ks[ieństwa] Lit[ewskiego] o¹¹⁶; Mikołaj Łaniewski Wołk pułkownik Jego Królewskiej Mości¹¹⁷; Daniel Łaniewski Wołk kap[itan] gwar[dii] kon[ney] lit[ewskiej]¹¹⁸; Alexander Ł[aniewski] Wołk; Tomasz z B[iałaczewa] Cedrowski²; Bohusław z B[iałaczewa] Cedrowski; Jan z B[iałaczewa] Cedrowski; August Estko¹¹⁹; St[a]n[isław] Gisbert Studnicki^b; Mic[h]ał Gizbert^c Studnicki; Jan Gizbert Studnicki; Krzysztof Barzymowski^d; Benjamin Burzymowski^e;

n[ika] Glinski Konsiliarz y Sekr Kon. Dysidencium WXLt^o mpp Stefan Ottenhauz | Podko. Der. Thom. Korwin Krasinski Str | Hom. Leopold Reybnz Generał Adhutant B. WXLtt.o Władysław Łaniewski Wołk Sttr. | Ziemkowski mpp Samuel Łaniewski | Wołk Stoln. Nowogr. Stanisław Reybnitz || [k. 1250v] Generał adjutant Komissii WXLtt^o, Ste[fan] Olenski mpp Michał Ginet Koncewicz | Jan Ciechanski. Jan Alexander Pakoz. Piotr | Chomentowski. Stanisław Hazler mp. Krzysztof Ciechanski Ludwik Wilamowicz. Jan | Stanielewicz. Jan Ciechanski. Stefan Siedjugrodzki. Michał Pawłowicz. Hrehori Osmo[lowski] Hrehori Switycz. Jakub Hałkow[ski]. Jan

^a Tak niżej w rękopisie i w drukach (według S. Konarskiego, Cedrowscy pisali się: z Białaczowa – *op. cit.*, s. 38).

^b W drukach wszędzie i według S. Konarskiego, *op. cit.*, s. 81: Gizbert Studnicki.

^c To i następnie nazwisko poprawione: „z” napisano na „s”, Gizbert zamiast Gisbert.

^d W drukach: Borzymowski, Borzymowski.

^e W drukach: Borzymowski, Borzymowski.

¹¹⁴ Bogusław Zaremba (1714?–1787), być może syn Jana i Katarzyny Mikuliczów, małżonek Krystyny (zm. 1753) i Heleny z Wołków (zm. 1787); 1756–1787 wymieniany jako podpułkownik (w akcie konfederacji użyty niemiecki analog „oberszt[leitnant]”), a jednocześnie (do 1775) jako generał-adiutant buławy wielkiej litewskiej, S. Konarski, *op. cit.*, s. 338.

¹¹⁵ Aleksander z Kalinowy Zaremba (zm. 1784), od 1740 w służbie rosyjskiej (ros. Александр Иванович Заремба); w 1755 awansował z porucznika na kapitana Nowogrodzkiego Pułku Dragonów; w 1760 na własne życzenie dymisjowany, К.В. Татарников, Эспонтон: поиск сведений о военнослужащих российской регулярной армии XVIII (w oparciu o: Российский государственный военно-исторический архив (RGVIA), f. 108, op. 1, d. 148, k. 19v–20; f. 16, op. 1, d. 9, k. 680–698), <https://esponton.ru> (dostęp: 4 XI 2024); według S. Konarskiego (*op. cit.*, s. 339) w 1764 zaślubił w Kopsysiu Annę z Wołków; w 1767 był dzierżawcą Przeździeczyny, w 1775 Oskresienia.

¹¹⁶ Wawrzyniec Putkamer, w 1755 porucznik, od 1762 (min.) generał lejtnant buławy wielkiej litewskiej, zob. S. Konarski, *op. cit.*, s. 248.

¹¹⁷ Mikołaj Łaniewski Wołk (zm. 1768), porucznik (1738), kapitan lejeb-regimentu dragonii J.K.M. (1739–1751), major (1756–1757), pudpułkownik (1764), pułkownik (1767–1768) wojsk litewskich, zob. S. Konarski, *op. cit.*, s. 326.

¹¹⁸ Daniel Łaniewski Wołk (1739–1784), prawdopodobnie syn Mikołaja (zob. wyżej) i Teofili z Podleckich, małżonek Anny z Kasińskich (1753–1761), służył w Gwardii Konnej Litewskiej pierwotnie jako kadet, podchorąży i chorąży (1765–1784), fligel-adiutant buławy polnej litewskiej (1761–1765), według M. Machyni, V. Rakutisa, C. Srednickiego powrócił do regimentu w 1765 jako rotmistrz, a w 1770 r. został majorem; akt konfederacji służkiej świadczy, że w 1767 r. posiadał stopień kapitana (w nieświeskim druku odnotowany jako „Kap[itan] Reg[imentu] kon[ney] Gwar[dii] Litewski[ej]”), zmarł i pochowany w Mohilowie (w zaborze rosyjskim), zob. *Oficerowie wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego: 1777–1794...*, s. 141–142, 145, 154; S. Konarski, *op. cit.*, s. 326, 329.

¹¹⁹ W drukach: August Konstanty Estko.

Stefan Hodorowski^a; Piotr Huba, m.p.; Stefan Huba; Stanisław Huba; Paweł Litawor Aramowicz; Jan Aramowicz^b; Wilhelm Frankomberg^c; Jakub Bukowski; Jan Przyszanowski; Stanisław Ciechański; Bogusław [k. 1251] Ciechański; Stefan Ciechański; Konstanty Pako[s]z por[ucznik] J[eg]o K[rólewskiej] M[o]ści¹²⁰; Krzys[z]tow Mackiewicz; Michał Maćkiewicz^d; Tomasz Kępiński^e; Aleksander C[z]yż^f; Jan z Bielaczewa Cedrowski por[ucznik] rejmen[tu] buławy w[ielkiej] W[ielkiego] Ks[ięstwa] L[i]t[ewskiego]¹²¹; Marcin Mikulicz Radecki^g; Jan Mikulicz Radecki^h; Rafał Melyczki [sic!]ⁱ; Jan Łukiański; Paweł Mysłik^j; Jerzy Konarski z Konar; Stanisław Konarski z Konar^k; Bogusław Zemoyka [sic!] Mniński¹²²;

Hałkowski. Gabrel Perehut. Mi|chał Białobłocki. Stefan z betkowa | Sponek. Jan Reczynski. Władysław Kur|natowski. Stefan Piasecki. Adam Olenski | Konsiliarz Konfederacji. Marcin z Młodzianowa Gruszewski Kuhmistrzowicz | Wielkiego Xięstwa Litewskiego. Bo|gusław z Kalinowa Zaremba Obey|st. Jego K Mości. Alexander z Kali|nowey Zaremba Kapitan Wielki | Rosyiski. Wawrzyniec Putkamer | G. I W Wielkiego X Litt^o. Miko|łaj Łaniewski Wołk Pulkownik | Jego Krolewski Mości. Daniel Łaniewski Wołk Kap. Guar. Kon. Itt. | Alexander Ł. Wołk. Tomasz z B. | Cedrowski. Bohusław z B. Cedrow|ski. Jan z B. Cedrowski. August Est|ko. Stan. Gisbert Studnicki. Mic[h]ał | Gizbert¹ Studnicki Jan Gizbert

^a W drukach: Chodorowski.

^b W drukach: Jan Littawor Aramowicz, zob. też przyp. 40.

^c W drukach i według S. Konarskiego, *op. cit.*, s. 78: Frankenberg.

^d W drukach i według S. Konarskiego, *op. cit.*, s. 182: Mackiewicz.

^e W drukach: Kępiński, Kempiński. Natomiast według S. Konarskiego, *op. cit.*, s. 124: Kępiński (Kępiński).

^f Możliwa też lekcja: Czisz. W drukach i według S. Konarskiego, *op. cit.*, s. 59: Czyż.

^g Innym atramentem (tzw. ręka 2) w przydomku Radecki sufiks „-cki” wyróżniony (ew. napisany na innej nieczytelnej). W drukach: Marcin Mikulicz (bez przydomku Radecki), por. S. Konarski, *op. cit.*, s. 195. Zob. też przyp. 40.

^h W drukach: Jan Mikulicz (bez przydomku „Radecki”).

ⁱ Litera „el” wyróżniona innym atramentem (tzw. ręka 2). W drukach i według S. Konarskiego, *op. cit.*, s. 189: Metycki.

^j Mysłik – forma nazwiska według S. Konarskiego, *op. cit.*, s. 207. W drukach, jak i w aktykacji: Mysłik.

^k Litera „n” wyróżniona innym atramentem (tzw. ręka 2). Zob. też przyp. 50.

¹²⁰ Konstanty Pakosz (1731?–1789), prawdopodobnie syn Jerzego stolnika kowieńskiego i Zuzanny z Ottenhauzów; 1750–1789 służył w regimencie pieszym buławy polnej litewskiej, pierwotnie jako kadet, podoficer i chorąży, według M. Machyni, V. Rakutisa, C. Srednickiego porucznikiem był od 8 V 1762 do 27 I 1763, następnie zaś kapitanem sztabowym (w drukach aktu konfederacji słuckiej podany jednak jako „Por[ucznik] Reg[imentu] Piesz[ego] B[uławy] P[olnej] W.X.L.”). Następnie otrzymał stopień majora (1778), zginął w pojedynku, zob. *Oficerowie wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego: 1777–1794...*, s. 386–387, 398; S. Konarski, *op. cit.*, s. 230–231.

¹²¹ Jan Cedrowski (zm. po r. 1792), od ok. 1758 służył w Gwardii konnej koronnej, 1763–1789 w 2. Regimencie pieszym buławy wielkiej litewskiej, według M. Machyni, V. Rakutisa, C. Srednickiego porucznikiem był do 1764, a 1764–1773 kapitanem (natomiast w drukach aktu konfederacji słuckiej podany jeszcze jako „Por[ucznik] Reg[imentu] P[ieszego] B[uławy] W[ielkiej] W.X.L.”); następnie otrzymał stopnie majora i podpułkownika, po dymisji figuruje jako małżonek Jany ze Stryeńskich, zob. *Oficerowie wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego: 1777–1794...*, s. 346, 354; S. Konarski, *op. cit.*, s. 43 (na s. 42 tenże czy inna osoba występuje jako małżonek Teodory z Rajskich w latach 1775–1776).

¹²² Prawdopodobnie błąd pisarza, w drukach i według S. Konarskiego, *op. cit.*, s. 201: Ze Mnina Mniński.

Adam Walter; Tomasz Hanzler^a kapitan J[eg]o K[ró]lewskiej] M[o]ł[os]ci¹²³; Rafał Lipiński^b; Tomasz Łabowski; Ludwik Okołów; S[zy]mon Penkałski^c; Teodor Łachnicki^d; Felicjan Bernacki; Jan Miłośnicki; Jan Bulkowski; Jerzy Bulkowski; Bogusław Monkiewicz^e; Aleksander Bitner m. p.; Jan Piekarski; m. p. p. Samuel Orwid; Rafał Dubowiecki^f; Daniel z Bitynia [sic!]^g Kurnatowski; Jan Mejer; Andrzej Meier^h kapitan¹²⁴; Josef Dunkin; Jan Nolkiniⁱ; Jan Izbecki; Michał Izbecki; Piotr Izbecki; Piotr Izbecki; Tobiasz Grotkowski^j; Paweł Grotkowski^k; Stefan Świda^l; Jan Bogusz Siestrzancowicz [sic!]^m; Bogusław Piątkowskiⁿ; Marcin Korwin Petrozolin^o; Aleksander

Studnicki. Krzystow Barzymowski Ben]amen Burzimowski, Stefan Ho[dorowski. Piotr Huba mp Stefan | Huba. Stanisław Huba. Paweł | Litawor Aramowicz. Jan Aramo]wicz. Wilhelm Frankomberg. Jakub | Bukowski. Jan Przysztanowski | Stanisław Ciechanski. Bogusław || [k. 1251] Ciehanski. Stefan Ciehanski. Kon]stanti Pakoz Por. J^o KMci. Krzystow | Mackiewicz. Michał Mackiewicz. | Tomasz Kępiński. Alexander Cyz | Jan z Bieleczewa Cedrowski Por. Reyemen Bulawy W.W.X.Ltt^o. Marcin Mi]kulicz Radecki. Jan Mikulicz Radecki | ki. Rafał Melyczki. Jan Łukianski. Pa]weł Myslik. Jerzy Konarski z Konar | Stanisław Konarski z Konar. Bogu]sław

^a Błąd pisarza. W drukach: Tomasz Hazler (bez stopnia kapitana).

^b Nazwisko poprawione, zmieniona druga sylaba, pierwotnie było Lipanski (lub Lissanski).

^c Nazwisko poprawione: nad literą „r” nadpisana litera „l”, pierwotnie było: Penkarski; w drukach: Szymon Pękalski (ta forma nazwiska – S. Konarski, *op. cit.*, s. 235).

^d W drukach i według S. Konarskiego, *op. cit.*, s. 169: Łachnicki.

^e Litera „e” wyróżniona innym atramentem (tzw. ręka 2). W drukach: Mąkiewicz (u S. Konarskiego, *op. cit.*, s. 188, 204–206, występują obie formy tego nazwiska, zdecydowanie części jej jednak Monkiewicz).

^f Nazwisko poprawione: końcówka „ecki” nadpisana innym atramentem (tzw. ręka 2), pierwotnie było Dubowidzki (?). Według S. Konarskiego, *op. cit.*, s. 70, forma nazwiska: Dubowiecki-Kiestner.

^g Według S. Konarskiego, *op. cit.*, s. 160, Kurnatowscy pisali się: z Bytnia (ta forma występuje również w drukach).

^h S. Konarski, *op. cit.*, s. 188, podaje obie formy nazwiska: Mejer vel Meier.

ⁱ Według S. Konarskiego, *op. cit.*, s. 216, forma nazwiska: Nolkien, rzadko Nolken lub Nolkin.

^j W drukach (na pewno omyłkowo): Grodkowski. Według S. Konarskiego, *op. cit.*, s. 98: Grotkowski (tj. jak w aktykacji).

^k Nazwisko poprawione: litery „otko” nadpisane innym atramentem (tzw. ręka 2), pierwotnie było Gradowski, Grodkowski (?). W drukach: Gradowski – nazwisko to podano również u S. Konarskiego, *op. cit.*, s. 97, przy braku jednak Pawła Gradowskiego (lub Grotkowskiego).

^l Według S. Konarskiego, *op. cit.*, s. 294, forma nazwiska: Świda (natomiast w drukach, jak i w aktykacji: Swida).

^m Nazwisko poprawione: innym atramentem (tzw. ręka 2) w drugiej sylabie „e” zmieniono na „a”, w trzeciej – „co” nadpisano nad „ce”, pierwotnie było (prawidłowo): Siestrzencewicz. W drukach: Jan Bogusz Siestrzencewicz – może strażnik starodubowski (ur. 1668, zm. 1771), lub jego syn, także ewangelik, Jan Leon (ur. 1741) (jednak nie inny z synów Stanisław Jan, w tamtym czasie kapłan katolicki i przyszły metropolita w Rosji), zob. S. Konarski, *op. cit.*, s. 276; *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 4, s. 324. Zob. też przyp. 50.

ⁿ Możliwa też lekcja: Siątkowski. W drukach oraz według nazwisk S. Konarskiego, *op. cit.*, s. 237, jednak: Piątkowski.

^o Według S. Konarskiego, *op. cit.*, s. 233: Petrozelin.

¹²³ Tomasz Hazler (zm. 1798), kapitan 1766–1768, następnie podpułkownik wojsk litewskich (1777), nazywany także generałem adiutantem buławy polnej litewskiej; w 1768 zaślubił w Pokroszewie Ludwikę z Ciechańskich; pochowany w Słucku, zob. S. Konarski, *op. cit.*, s. 107.

¹²⁴ Brak informacji o kapitanie z takim imieniem i nazwiskiem (w danym okresie).

Żydowicz^a; Władysław Warakomski; Samuel Żarnowiec^b; Michał Złotnicki; Michał Truskowski; Teofil Truskowski, Jan Urbanowicz; Jan Abramowicz; Antoni Allok [sic!]^c.

Który to takowy instrument konfederacyi *dissidentium* za podaniem onego przez wyż mianowaną osobę, to jest j[mć] pana Michała Gineyta [k. 1251v] Koncewicza do akt jest do ksiąg grodzkich spraw wieczystych w[ojewód]st[w]a mińskiego przyjęty i wpisany.

Wypis wy[dan]y e[odem] [28 III 1767]^d.

E[ode]m anno et mense 30 dnia [30 III 1767] widymus wydany na ar[kuszach] 4^e.

E[ode]m data ekstrakt w[ielmożnemu] j[mć] p[anu] podstarościemu gr[odzkemu] miń[skiemu]¹²⁵ wydany.

R[ok]u 1768^f m[iesią]ca iunii^g 3 Dnia widymus na ar[kuszach] 4^h. wydan.

Zemoyka Mninski. Adam Wal|ter. Tomasz Hanzler Kapitan J^oKMc. Rafał Lipinski Tomasz Łabowski. Lud|wik Okołow. Symon Penkałski. Theo|dor Łachnicki. Felicyan Bernacki. Jan | Miłosnicki. Jan Bulkowski. Jerzy Bul|kowski. Bogusław Monkiewicz. Alexan|der Bitner. mp Jan Piekarski mpp | Samuel Orwid. Rafał Dubowiecki | Daniel z Bitynia Kurnatowski | Jan Mejer. Andrzej Meier Kapitan | Josef Dunkin Jan Nołkin. Jan Iz|bicki. Michał Izbicki. Piotr Izbi|cki. Piotr Izbicki. Tobiasz Grotkow|ski. Paweł Grotkowski. Stefan Swi|da. Jan Bogusz Siostrzancowicz. Bogusław Piątkowski. Marcin Korwin Pe|trozolin. Alexander Zydowicz. Władysław Worakomski. Samuel Zar|nowiec. Michał Złotnicki. Michał Trus|kowski. Teofil Truskowski. Jan | Urbanowicz. Jan Abramowicz. Anto|ni Allok. Który to takowy Instru|ment Konfederacyi Dysidencium | za podaniem Onego przez wyż mianowaną Osobę to Jest J|Pana Michała || [k. 1251v] Gineyta Koncewicza do Akt iest do Xiąg | Grodzkich Spraw wieczystych Wtta Min|skiego przyjęty y wpisany | wypis w[ydan]y E^[m] || E^m Anno et Mense 30 Dnia Widymus wydany na ar 4 [?] || E^m Data Extrakt WJP Podstarościemu Gr. Min | wydany | R^u 1768ⁿ Mca | Iunij 3 Dnia Widymus na Ar 4 [?] wydany

^a Możliwa też lekcja: Żydowicz. W drukach polskich: Żydowicz, w druku francuskim następnie jednak poprawiono na: Żydowicz. Nazwisko Żydowicz podaje również S. Konarski, *op. cit.*, s. 355.

^b Możliwa też lekcja: Żarnowicz. W drukach oraz według nazwisk S. Konarskiego, *op. cit.*, s. 343, jednak: Żarnowiec (Żarnowiec).

^c Możliwa też lekcja: Allotz, Allosz – przy braku każdej z możliwych form nazwiska tej osoby w drukach oraz u S. Konarskiego, *op. cit.*, zob. też przyp. 52.

^d Zdanie napisano innym atramentem i ręką (tzw. ręka 3).

^e Możliwa też lekcja: „c[h]”.

^f Możliwa też lekcja: „1788” – ostatnia data jednak wydaje się mało prawdopodobna ze względu na napisanie tę samą ręką tego i poprzednich (dwóch) zdań z roku 1767 (tzw. ręka 4).

^g Możliwa też lekcja: „Julij (iulii)”. Nazwa miesiąca zmieniona: nadpisana nad „maia”.

^h Możliwa też lekcja: „2c[h]”.

¹²⁵ Józef Prószyński.

Streszczenie

Akt konfederacji dysydentów, ogłoszonej w Słucku 20 marca 1767 r., nadal jest błędnie uważany w historiografii za dowód aktywności politycznej prawosławnych Wielkiego Księstwa Litewskiego. Takie wnioski są wyciągane na podstawie rozpowszechnianych w celach propagandowych starodruków i tłumaczeń aktu konfederacji na inne języki, ale bez uwzględnienia jego wersji prawnej, aktykowanej w Mińsku 28 marca 1767 r. Publikując tekst mińskiej aktykacji, Autor porusza cztery problemy dotyczące krytyki tego źródła: 1) pokazuje, że jego narracja jest ściśle powiązana ze znanymi nam starodrukami wydawanymi w tym okresie w Petersburgu lub za pieniądze rosyjskich placówek dyplomatycznych w Europie, co z kolei pozwala uznać za rzeczywistego nadawcę aktu dwór petersburski, a za głównego adresata – biorąc pod uwagę kilku tłumaczeń – europejską opinię publiczną; 2) porusza problem krytycznej oceny stwierdzeń zawartych w akcie, m.in. tezy o nagłym pogorszeniu się sytuacji innowierców w pierwszych latach panowania Stanisława Augusta (teza ta nie odpowiadała rzeczywistości, była jednak konieczna dla uzasadnienia rosyjskiej interwencji zbrojnej); 3) na podstawie testacji pokazuje prawdziwy stosunek wyznaniowy wśród konfederatów (wśród stu trzydziestu sygnatariuszy prawosławnymi było tylko sześciu); 4) wyjaśnia okoliczności aktykacji pod względem obecności w Mińsku wojsk rosyjskich i podwojenia się w drukach liczby sygnatariuszy, a wśród nich zwiększenia odsetka prawosławnych prawie do połowy. W rzeczywistości umieszczona w drukach prawosławna szlachta z powiatu pińskiego odmówiła przyjazdu do Słucka, a urząd grodzki w Mińsku – jak można sądzić – na tej podstawie nie umieścił tych nazwisk w dokumencie konstytucyjnym. Co więcej, biskup Jerzy Konisski najprawdopodobniej był jedynym prawosławnym uczestnikiem konfederacji w momencie jej proklamowania (innych pięciu prawosławnych dotarło do Słucka nieco później z województwa mścisławskiego).

Registration Act of the Constitutive Document of the 1767 Slutsk Confederation of Dissidents (Summary)

The act of the dissident confederation, announced in Slutsk on 20 March 1767, is still mistakenly considered in historiography as evidence of the political activity of the Orthodox Christians of the Grand Duchy of Lithuania. Such conclusions are drawn from old prints and translations of the act of confederation into other languages, which were disseminated for propaganda purposes, without considering its legal version, enacted in Minsk on 28 March 1767. By publishing the text of the Minsk enactment, the author raises four issues concerning the criticism of this source: (1) He demonstrates that its narrative is closely linked to the texts published in St Petersburg during that period and those funded by Russian diplomatic missions in Europe which suggests that the St Petersburg court was the actual author of the act and, considering various translations, that European public opinion was its primary audience. (2) He questions the validity of the statements included in the act, particularly the thesis regarding the sudden deterioration of the situation for dissenters in the early years of King Stanisław August's reign. This opinion does not align with the reality of the time, but it served to justify Russian military intervention. (3) On the analysis of the list of people who subscribed to the act, he reveals the religious affiliations of the confederates, noting that among the 130 signatories, only six identified as Orthodox. (4) He explains the context of the act by highlighting the presence of Russian troops in Minsk and the significant increase in the number of signatories in the printed version, which resulted in the percentage of Orthodox Christians rising to nearly half. In reality, the Orthodox nobility from the Pinsk district mentioned in the printed documents refused to come to Slutsk, and it can be assumed that the municipal office in Minsk did not include these names in the constitutive document on this basis. What is more, Bishop Jerzy Konisski was most likely the only Orthodox member of the confederation at the time of its proclamation (five other Orthodox Christians arrived in Slutsk a little later from the Mstislav Voivodeship).

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD), Archiwum Hipolita Skimborowicza, sygn. XXI 1/18; Archiwum Radziwiłłów (AR), dz. V, sygn. 68360.
 Archiwum Państwowe w Toruniu (APT), Akta Miasta Toruń (AMT), kat. II, sygn. VII–60.
 Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie (BUW), rkps 636, rkps 738.
 Biblioteka Uniwersytecka KUL w Lublinie (Bibl. KUL), rkps 644.
 Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Vilnius (LMAVB), Rankraščių skyrius (RS), f. 40, nr 1132; f. 139, nr 904.
 Lietuvos valstybės istorijos archyvas, Vilnius (LVIA), f. 596, ap. 1, nr 130.

- Архив внешней политики Российской империи, Москва (AVPRI), ф. „Сношения России с Польшей”, оп. 79/6, д. 905, д. 906; ф. „Варшавская миссия”, оп. 80/1, д. 1063.
 Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, Мінск (NGAB), ф. 1727, воп. 1, nr 14; Калекцыя мікрафотакопій дакументаў (KMF) 18: Літоўская метрыка, воп. 1, nr 534.

Źródła drukowane

- Confédération faite par les Dissidens du Royaume de Pologne à Thorn le 20 Mars l'Anne 1767* [s.l.: s.n., non post 27 III 1767] – [4] k., 4°.
Deklaracya Nay: Imperatorowey Imości caley Rossyi Nayiaśn: Krolowi JMci y Rzeczypospolitey Polskiej uczyniona [Nieśwież, Drukarnia Jezuitów, post 2 IV 1767] – [4] k., 2°.
Deklaracya Nayiaśniejszego Krola JMci Angielskiego, przez Ministra Jegoż JMci Pana Wroughthon Zkonfederowanej Rzeczypospolitey Polskiej na Seymie Roku 1766. uczyniona [...] w Warszawie, 4. 1766. [s.l.: s.n, 1766] – [1] k., 2°.
Deklaracya Nayiaśniejszego Krola JMci Duńskiego, JMci St. Saphorin Ministra do Nayiaśniejszey Rzeczypospolitey Zkonfederowanej na Seymie Roku 1766. uczyniona [...] w Warszawie 4. Novembr: 1766. [s.l.: s.n, 1766] – [1] k., 2°.
Deklaracya Nayiaśniejszey Imperatorowey JMci przez Xcia JMci Repnina Posła Wielkiego do Nayiaśniejszey Rzeczypospolitey Polskiej zkonfederowanej na Seymie Roku 1766. uczyniona = Declaratio Suae Imperatoriae Majestatis Totius Russiae nomine, per Oratorem Suum Extraordinarium et Plenipotentiarium, Celsissimum Principem Repnin, confoederatae Reipublicae Polonae in Comitibus Anno 1766 facta. [s.l.: s.n., post 4 IX 1766] – [4] k., 2°.
Elektorów poczet, którzy niegdyś głosowali na elektorów Jana Kazimierza roku 1648, Jana III. roku 1674, Augusta II. roku 1697, i Stanisława Augusta roku 1764, najjaśniejszych Królów Polskich, Wielkich Książąt Litewskich, wyd. O. Zaprzaniec, Warszawa 1845.
 [Jabłoński D.E.], *Prawa y wolności Dessydentów w nabożeńs. Chrześcijańs. w Koronie polskiej y w W.X.Lit. służące z przywileiów konstytycyi Seymowych y Statutu W.X.L. y różnych inszych żadney wątpliwości niepodlegających Authentyków zebrane y dla wiadomości wszystkich do druku podane. Anno recuperatae Salutis 1767* [s.l.: s.n., 1767] – 133 s., 4°.
Konfederacya Jchmciow Panów Dissydentow z Wielkiej y Maley Polski y z Pruss w Toruniu uchwalona Dnia 20 Marca Roku Pańskiego 1767. [Toruń?, Paweł Bergmann?, post 20 III 1767] – [10] k., 4°.
Konfederacya Rycerstwa y Obywatelow W.X.Litt. tak Religii Staro-Ruskiej jako też obojga Wyznania Ewangelickiego, zaczęta w Stucku roku 1767 dnia 20 miesiąca Marca, y Manifest pomienioną Konfederacyą poprzedzający. [Nieśwież, Drukarnia Jezuitów, non post 2 IV 1767] – [4] k., 2°.

- Konfederacya Rycerstwa y Obywatelow W.X.Litt. tak Religii Staro-Ruskiej jako też obojga Wyznania Ewangelickiego, zaczęta w Slucku roku 1767 dnia 20 miesiąca Marca, y Manifest pomienioną Konfederacyą poprzedzający.* – [Toruń?: Paweł Bergmann?, post 2 IV 1767] – 19 s., 4°.
- [Konisski J.], *Prawa Y Wolności Obywatelom Korony Polskiej y W.X.Lit. Religii Greckiej Orientalney Wyznawcom Służące: Z Przywileiow, Konstytucyi Seymowych, Statutu W.X.Lit. a dwoma szczególnie razy y z Historykow ale domowych Polskich y wyznania Rzymskiego Kościoła będących, a tym od parcjalności barzo dalekich, do tegoż y godnościami znacznemi w Duchownym abo Świeckim Stanie ozdobionych Zebrane, Y Dla wiadomości wszystkich do druku podane, Roku Pańskiego 1767* [s.l.: s.n., 1767] – 78 s., 2°.
- L'Acte de la Confédération des Nobles & Citoyens du Grand Duché de Lituanie du Rit Grec & des deux Confessions Évangéliques fait à Sluck l'an 1767. le 20. de Mars.* [s.l.: s.n., 1767] – [6] k., 4°.
- Libellus supplex Serenissimo ac Potentissimo Stanislae Augusto, Regi Poloniae, Domino Nostro longe Clementissimo, & Illustrissimis Confoederatae Reipublicae Ordinibus in Solemnibus Comitibus Anno 1766 humillime & reverenter exhibitus* = Pokorna prośba Najjasniejszemu Stanisławowi Augustowi Królowi Polskiemu Panu Naszemu Miłościwemu y Prześwietnym Najjasniejszej zkonfederowanej Rzeczypospolitej Stanom na Seymie Roku 1766 zanesiona [s.l.: s.n., 1766] – k. [4], 2°.
- Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790)*, parengė R. Jurgaitis, A. Stankevič, A. Verbickienė, Vilnius 2015.
- Mowa do Nayiasniejszego Króla JMcI Stanisława Augusta Miana w R. 1767. d. 28. Kwietnia Przez J.P. Felicjana z Kalinowey Zarembę Delegowanego z J.P. Samuelem Łaniewskim Wółkiem Maiorem J.K.Mci Od Konfederatów Dissydentów W.X.L.* [s.l.: s.n., 1767] – k. [4], 2°.
- Prawa Dissydentow do których przylązone y Prawa Potencyi interesujących się za niemi w Petersburgu Mense Decembri Roku 1766.* wydane [Petersburg: s.n., non post 1 II 1767] – 64 s., 4°.
- Repnin N., *Declaration De la part de Sa Majesté l'Impératrice de toutes les Russies à Sa Majesté le Roi & à la République de Pologne [...]* Fait à Varsovie ce 26 Mars 1767. = Repnin M., *Deklaracya Nayiaś. Imperatorowey JMcI Caley Rossyi, Nay: Krolowi JMcI y Reczy-Pospolitej Polskiej uczyniona [...]* Datum w Warszawie 26 Martii 1767. [Warszawa?: s.n., post 26 III 1767] – 20 s., 2°.
- Sacrae Regiae Maiestatis Borussiae Declaratio Reipublicae Polonorum Confoederatae exhibita a Legate Plenipotentiaro Illustrissimo Dno. De Benoit in Comitibus Regni A[nn]o 1766. Habitis* = Deklaracya Nayiasniejszego Krola Jmści Pruskiego, przez Ministra Jegoż Pełnomocnego Jmści Pana Benoit do Nayiasniejszey z Konfererowanej Rzptey Polskiej na seymie roku 1766. Zanesiona [s.l.: s.n., 1766] – [2] k., 2°.
- Szlachta polsko-inflancka wobec przełomu: materiały z dyneburskich akt grodzkich i ziemskich z lat 1746–1775*, wyd. B. Dybaś, P.A. Jeziorski, współpr. T. Wiśniewski, Toruń 2018.
- Thornische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen nebst einem Anhang von gelehrten Sachen*, 1767.
- Volumina legum* (VL), ed. 1 (Stanisława Konarskiego):
- T. I: *Leges, Statuta, Constitutiones, Privilegia, Regni Poloniae, Magni Ducatus Lithuaniae Omniumq; Provinciarum Annexarum, a Comitibus Visliciae Anno 1347 celebratis usq; ad ultima Regni Comitibus.* [Vol. 1], [Ab Anno 1347. Ad Annum 1547, Acta Reipublicae continens], Varsovia 1732.
- T. II: *Prawa, Konstytucye y Przywileie Krolestwa Polskiego, y Wielkiego Xięstwa Litewskiego, y wszystkich Prowincyi należących Na Walnych Seymiech Koronnych od Seymu Wiślickiego Roku Pańskiego 1347. Aż do ostatniego Seymu uchwalone.* [Vol. 2], [Ab Anno 1550. Ad Annum 1609, Acta Reipublicae Continens], [Warszawa] 1733.
- T. III: *Prawa, Konstytucye y Przywileie Krolestwa Polskiego, y Wielkiego Xięstwa Litewskiego, y wszystkich Prowincyi należących: Na Walnych Seymiech Koronnych od Seymu Wiślickiego Roku Pańskiego 1347. Aż do ostatniego Seymu uchwalone.* [Vol. 3], [Ab Anno 1609. Ad Annum 1640, Acta Reipublicae Continens], [Warszawa] 1735.

- T. IV: Prawa, Konstytucje y Przywileie Krolestwa Polskiego, y Wielkiego Xięstwa Litewskiego, y wszystkich Prowincyi należących Na Walnych Seymiech Koronnych od Seymu Wiślickiego Roku Pańskiego 1347. Aż do ostatniego Seymu uchwalone. [Vol. 4], [Ab Anno 1641. Ad Annum 1668, Acta Reipublicae Continens], [Warszawa] 1737.
- T. V: Prawa, Konstytucje y Przywileie Krolestwa Polskiego, y Wielkiego Xięstwa Litewskiego, y wszystkich Prowincyi należących Na Walnych Seymiech Koronnych od Seymu Wiślickiego Roku Pańskiego 1347. Aż do ostatniego Seymu uchwalone. [Vol. 5], [Ab Anno 1669. Ad Annum 1697, Acta Reipublicae continens], [Warszawa] 1738.
- T. VI: Prawa, Konstytucje y Przywileie Krolestwa Polskiego, y Wielkiego Xięstwa Litewskiego, y wszystkich Prowincyi należących : Na Walnych Seymiech Koronnych od Seymu Wiślickiego Roku Pańskiego 1347. Aż do ostatniego Seymu uchwalone. [Vol. 6], [Ab Anno 1697. Ad Annum 1736. Acta Reipublicae continens] [Warszawa], 1739.
- Volumina legum* (VL), ed. 2 (Jozafata Ohryzko):
- t. VII: Ab an. 1764 ad an. 1768 [przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie od roku 1732 do roku 1782 wydanego], Petersburg 1860.
- Акты издаваемые Виленскою археографическою комиссиею* (АБАК), т. 8, Вильна 1875 / *Akty izdavaemye Vilenskoïu arheograficheskoiu komissiei* (AWAK), t. 8, Vil'na 1875.
- Записки генерал-фельдмаршала князя Александра Александровича Прозоровского, 1756–1776*, Москва 2004 / *Zapiski general-fel'dmarshala kniaz'a Aleksandra Aleksandrovicha Prozorovskogo, 1756–1776*, Moskva 2004.
- Сборник Императорского Русского Исторического Общества* (СИРИО), т. 67, Санкт-Петербург 1889 / *Sbornik Imperatorskogo Russkogo Istoricheskogo Obshchestva* (SIRIO), t. 67, Sankt-Peterburg 1889.

Opracowania

- Anipiarkou V., Rozen F., *Mechanizmy propagandy rosyjskiej na przykładzie druków konfederacji słuckiej z 1767 r.*, w: *Pierwszy rozbiór Polski w świetle najnowszych badań*, red. J. Bajer, J. Kordel, Warszawa 2023, s. 315–377.
- Boniecki A., *Herbarz polski*, cz. 1, t. 1–2, Warszawa 1899–1900.
- Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego. 1697–1794: spisy* [t. 2], oprac. A. Rachuba (i red.), P.P. Romaniuk, współpr. A. Macuk, J. Aniszczenka, Warszawa 2004.
- Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX w.*, red. K. Lepszy, Wrocław 1953.
- Jučas M., *Unia polsko-litewska*, tłum. A. Firewicz, Toruń 2003.
- Grygier T., *Konfederacja dysydencka w Toruniu*, mps pracy doktorskiej złożonej na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika, Toruń 1951.
- Kempa T., *Luteranie w Wielkim Księstwie Litewskim*, w: *Kościół Luterski na ziemiach polskich (XVI–XX w.)*, t. 1: *W czasach Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, red. J. Kłaczek, Toruń 2012, s. 89–150.
- Konarski S., *Szlachta kalwińska w Polsce*, Warszawa 1936.
- Konopczyński W., *Grabowski Jan Jerzy*, w: *PSB*, t. 8, Wrocław etc. 1959–1960, s. 494–495.
- Kriegseisen W., *Dysydenci i dyzunicy w Rzeczypospolitej epoki stanisławowskiej*, w: *Stanisław August i jego Rzeczpospolita. Dramat państwa, odrodzenie narodu: materiały z wykładów*, red. A. Sołtys, Z. Zielińska, Warszawa 2013, s. 51–62.
- Kriegseisen W., *Ewangelicy polscy i litewscy w epoce saskiej (1696–1763). Sytuacja prawna, organizacja i stosunki między wyznaniowe*, Warszawa 1996.
- Lepalczyk A., *Między Rzeczpospolitą a Rosją. Konfederacje dysydenckie 1767–1768*, mps pracy doktorskiej złożonej na Uniwersytecie im Adama Mickiewicza, Poznań 2023.

- Lepalczyk A., *O uczynku pewnych obywateli mścisławskich. Tumult religijny w Osmołowicach z roku 1765 w perspektywie sprawy dysydenckiej*, w: *Вялікае Княства Літоўскае: палітыка, эканоміка, культура*, w 2 cz., tu cz. 2, wybór A.A. Скеп'ян, Мінск 2017, s. 399–411.
- Lepalczyk A., *Sytuacja społeczna kowieńskich ewangelików w świetle tumultu z 1765 roku*, „XVIII amžiaus studijos” 4, 2018, s. 269–283.
- Łubieńska M.C., *Sprawa dysydencka 1764–1766*, Warszawa 1911.
- Łukaszewicz J., *Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie*, t. 2, Poznań 1843.
- Mironowicz A., *Jerzy Koniski, biskup mohylewski*, Białystok 2017.
- Morawiec N., *Konstrukcja/dekonstrukcja jedności: Jan Długosz w polemice prawosławno-katolickiej (na przykładzie twórczości historycznej Jerzego Koniskiego)*, w: *Recepcja twórczości Jana Długosza w historiografii krajów europejskich*, red. M. Antoniewicz, N. Morawiec, Częstochowa 2019, s. 137–157.
- Oficerowie wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego: 1777–1794. Spisy: sztab, kawaleria, artyleria, wojska inżynierskie i piechota*, oprac. M. Machynia, V. Rakutis, C. Szrednicki, Kraków 1999.
- Opisy parafii diecezji wileńskiej z 1784 roku*, t. 2: *Dekanat Miński*, oprac. J. Maroszek, M. Maroszek, Białystok 2009.
- Pietrzkiewicz I., *Wizytacje źródłem do dziejów kultury książki w zakonach Wielkiego Księstwa Litewskiego – na przykładzie kanoników regularnych od pokuty (białych augustianów)*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Folia 322. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” 18, 2020, s. 234–247.
- Prokop K.R., *Sakry i sukcesje święceń biskupich pasterzy Kościoła Wileńskiego z drugiej oraz trzeciej tercji XVIII stulecia*, „Rocznik Teologii Katolickiej” 5, 2006, s. 211–246.
- Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder*, t. III: 1764–1815, red. O.F. Winter, Graz–Köln 1965.
- Rolnik D., *Adam Chmara (1720–1805) – ostatni wojewoda miński w świecie polityki czasów stanisławowskich i jego archiwum*, Katowice 2022.
- Sahanowicz H., *Historia Białorusi. Od czasów najdawniejszych do końca XVIII wieku*, przekł. H. Łaskiewicz, Lublin 2001.
- Serczyk W.A., *Koniski (Koniński) Georgij (Jerzy)*, w: PSB, t. 13, Wrocław etc. 1968, s. 534–536.
- Sękowski R., *Herbarz szlachty śląskiej*, t. 7, Opole 2000.
- Szczygielski W., *Piotrowski Andrzej*, w: PSB, t. 26, Wrocław etc. 1981, s. 459–460.
- Świętochowski R., *Owłoczyski (Obłoczyski, Obłoczynski, Owłoczynski) Józef*, w: PSB, t. 24, Wrocław etc. 1979, s. 659–660.
- Tworek S., *Z dziejów kalwinizmu w Wielkim Księstwie Litewskim w XVIII w.*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Nauki Filozoficzne i Humanistyczne” 21, 1966, s. 199–211.
- Tyszkiewicz E., *Birże. Rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacji*, Petersburg 1869.
- Urzednicy inflanccy XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Mikulski, A. Rachuba, Kórnik 1994.
- Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy:*
- T. 1: *Województwo wileńskie. XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. U. Jamialjanczyk, H. Lulewicz, Warszawa 2004.
- T. 2: *Województwo trockie. XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz et al., współpr. A. Macuk, J. Aniszcanka, Warszawa 2009.
- T. 3: *Księstwo Żmudzkie XV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, P.P. Romaniuk, A. Haratym, Warszawa 2015.
- T. 4: *Ziemia smoleńska i województwo smoleńskie. XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, P.P. Romaniuk, Warszawa 2003.
- T. 8: *Ziemia brzeska i województwo brzeskie XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, T. Jaszczolt, A. Radaman, P.P. Romaniuk, A. Macuk, A. Daniłczyk, A. Haratym, Warszawa 2020.
- Urzednicy wielkopolscy XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. A. Bieniaszewski, t. 2: *Ziemie: łączyska, sieradzka i wieluńska*, Kórnik 1993.

- Urzędnicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Janas, W. Kłaczewski, Kórnik 2002.
- Urzędnicy województwa belskiego i ziemi chełmskiej XIV–XVIII wieku*, red. A. Gąsiorowski, oprac. H. Gmiterek, R. Szczygiel, Kórnik 1992.
- Zielińska Z., *Polska w okowach „systemu północnego” 1763–1766*, Kraków 2012.
- Zintegrowana Platforma Edukacyjna MEN: *Początki władzy ostatniego króla w Rzeczypospolitej*, <https://zpe.gov.pl/a/poczatki-wladzy-ostatniego-krola-w-rzeczypospolitej/D3Yhku2c4> (dostęp: 18 I 2025).
- Żychliński T., *Złota księga szlachty polskiej*, t. 1, Poznań 1879.
- Анішчанка Я.К., *Інкарпарацыя: Літоўская правінцыя ў падзеллах Рэчы Паспалітай*, Мінск 2003 / Anishchanka I.A.K., *Inkarparatsiia: Litoŭskaia pravintsyia ŭ padzelakh Rěchy Paspalitaï*, Minsk 2003.
- Анішчанка Я.К., *Народжаны рабале́пнічаць. Беларускія землі пры першым падзеле Рэчы Паспалітай*, Мінск 2007 / Anishchanka I.A.K., *Narodzhany rabalepnichats'. Belaruskія землі пры першым padzele Rěchy Paspalitaï*, Minsk 2007.
- Гребенщикова Г.А., *Военно-политическое противостояние России и Швеции в 1762–1772 годах*, „Военно-исторический журнал” 2020, 1, s. 15–22 / Grebenschikova G.A., *Voennopoliticheskoe protivostoianie Rossii i Shvetsii v 1762–1772 godakh*, „Voennno-istoricheskii zhurnal” 2020, 1, s. 15–22.
- Грыцкевіч А.П., *Рэлігійнае пытанне і знешня палітыка царызму перад падзеламі Рэчы Паспалітай*, „Весті АН Беларускай ССР. Серыя гуманітарных навук” 1973, nr 6, s. 62–71 / Hrytskevich A.P., *Rėlihiinae pytanne i zneshniaia palityka tsaryzmu perad padzelami Rěchy Paspalitaï*, „Vesti AN Belaruskai SSR. Seryia humanitarnykh navuk” 1973, nr 6, s. 62–71.
- Носов Б.В., *Установление российского господства в Речи Посполитой. 1756–1768 гг.*, Москва 2004 / Nosov B.V., *Ustanovlenie rossiiskogo gospodstva v Rechi Pospolitoi. 1756–1768 gg.*, Moskva 2004.
- Эспонтон: поиск сведений о военнослужащих российской регулярной армии XVIII века, oprac. К.В. Татарников / *Ėsponton: poisk svedenii o voennosluzhashchikh rossiiskoi reguliarnoï armii XVIII veka*, oprac. K.V. Tatarnikov, <https://esponton.ru> (dostęp: 18 I 2025).

Vadzim Anipiarkou – dr, adiunkt w Katedrze Historii Wojskowej Instytutu Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Do 2020 r. pracował w Instytucie Historii Narodowej Akademii Nauk Białorusi w Mińsku. Zajmuje się badaniami nad polityką rosyjską w okresie rozbiorów Rzeczypospolitej. E-mail: anipiarkou@icloud.com